

Život Antuna Mandića Adama Filipovića, biografija u stihovima

Tatarin, Milovan

Source / Izvornik: **Dani Hvarškoga kazališta : Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, 2006, 32, 122 - 163**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:193534>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-04**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

ŽIVOT ANTUNA MANDIĆA ADAMA FILIPOVIĆA, BIOGRAFIJA U STIHOVIMA

Milovan Tatarin

I.

Izuzmemo li sintetsku studiju Vladoja Dukata o Adamu Filipoviću Helden-talskome¹ iz 1914. godine², taj dugovječni slavonski književnik nije pobuđivao veću književnopovijesnu pozornost. Ako ga se kadgod i spominjalo i o njemu pisalo, među svim njegovim djelima najzanimljiviji je bio – valjda zbog neobične teme – *Razgovor priprosti iliti vrtlar s povrtaljem se razgovara* (Osijek 1822).³ Čak je i Mihovil Kombol ustvrdio da je ta Filipovićeva knjiga »dosta originalna zamisao«⁴, a svjedeli su se tom strogom povjesničaru i stihovani šaljivi sastavci koje je Filipović sam pisao i njima punio svoj kalendar, pa je iz njih relativno mnogo citirao. Uostalom, baš je humornost Kombol istaknuo kao bitno obilježje Filipovićeva rada, ono što ga razlikuje od Matije Antuna Relkovića i što »kod njega ublažuje suhoću i moraliziranje«⁵. Knjiga koja je izišla sljedeće godine, *Život velikoga biskupa, privelikoga domorodca i najvećega prijatelja našega Antuna Mandića*⁶, Kombola, kao ni potonje književne povjesničare, nije odveć zanimala. Doduše, spominjalo se to djelo po malobrojnim napisima o Filipoviću: Nikola ga Andrić hvali, ono za njega nije »prosta prigodnica«, čak mu je mnogo »znatnija i u pjesničkom pogledu od 'Razgovora'«. Smatra da »'Život Mandićev' nije obični

prigodni spjev, jer se pjesnik u njemu lagodno i na široko dotiče mnogih slavonskih književnih i kulturnih prilika, te mi danas treba da uzimamo ovakve spise u ruke kao dragocjen materijal za razbistravanje naše provincijalne prošlosti«, zaključujući da je »'Život Mandićev' djelo, koje u našoj književnoj povijesti još nije došlo do pravog uvažavanja⁷. Vladoje Dukat potanje analizira *Život Antuna Mandića*, nalazeći u njemu odjeke Relkovićeve *Satira*, bavi se njegovim stihom, vrelima koja su Filipoviću poslužila za pisanje, te ispravlja Andrićevo mišljenje da je Filipović slabo poznao Mandića, zaključujući kako ta biografija »nije prost panegirik ili 'laudatio funebris'«, a u svakome je slučaju pouzdana.⁸ Ivan Kovačević pak ističe kako se autor »govoreći o životu Mandićevu, osvrće na prilike svog vremena, radi čega je djelo baš interesantno⁹. Tomo Matić pak posebno ističe Filipovićeve »nove poglede« u odnosu na Relkovićeve – kojega je inače poštovao, pa i nasljedovao – posebno kada je riječ o narodnim običajima.¹⁰ I to bi uglavnom bilo sve.

Kako se dade vidjeti, naslućivalo se da je *Život Antuna Mandića* po nečemu posebno djelo, ali nikad se nije pravo reklo u čemu je njegova specifičnost i zbog čega je važno za hrvatsku književnost. Doduše, najčešće se isticalo – i u tome se tražila osobitost – kako je Filipović u njemu ostavio podosta podataka o životu onodobne Slavonije, pa može poslužiti »za poznavanje književnih i kulturnih prilika«¹¹. Kada je riječ o generičkom određenju djela, imenovalo ga se kojekako: Andrić *Život Antuna Mandića* naziva *prigodni spjev*, odnosno *prigodnica*, Dukat *životopis*, *biografija*, *biografski prikaz*, *panegirik*, Kovačević izbjegava žanrovsku odrednicu, Dubravko Jelčić ima ih nekoliko: *biografija*, *stihovani tekst s literarnim pretenzijama*, *monografija u stihu*¹², dok se u natuknici u *Leksikonu hrvatskih pisaca* kaže da je to *biografski spjev*¹³, što bi i bila njegova najpribližnja vrstovna odrednica.

Mislim da se analizom tematskoga aspekta djela može doći do odgovora zašto je ono važno u kontekstu slavonske književnosti na prijelazu 18. u 19. stoljeće. Držim naime da je *Život Antuna Mandića* zanimljiv zato što je Filipović pristupom temi i njezinom obradom proširio granice jednoga žanra, dopuštajući da u biografiju uđu i neki novi sadržaji, ponajprije oni domaći, *obični*, a spjev je osobito važan zbog jasnoga zastupanja demokratskoga stajališta o znanju kao preduvjetu čovjekova napretka, koji nema nikakve veze s njegovim socijalnim podrijetlom. Ta prosvjetiteljsko-racionalistička komponenta o jednakosti svih ljudi, pa pokušaj da se u prikazu života Antuna Mandića (Požega 1740. – Đakovo 1815) bude istinit,

objektivan i kritičan te određeni napor da se – makar i općenito – ocrtu društveni kontekst čine Filipovićev biografski spjev zanimljivim kako u književnopovijesnom tako i u kulturološkom smislu.

Život Antuna Mandića strukturiran je četverodijelno: ponajprije dolazi *Glas na Slavonce govoreći* (str. 1-4), u kojemu se pjesnik žali kako naš narod radije pjeva o Kraljeviću Marku nego što slavi Matiju Antuna Relkovića, Antuna Kanižlića i Vida Došena, a zaboravio je i Antuna Mandića. Kaže kako je čekao osam godina – Mandić je umro 11. siječnja 1815. godine – da se nađe netko tko bi *dilo i činjenje ANTUNOVO znao sbrat* (str. 3), ali uzalud. Zato će izabrati jednoga *slabog* i zapovjediti mu da to učini. Malo dalje ćemo doznati da se odabranik zove Radoslav – što je već naznačeno na naslovnoj stranici, gdje se kao autor navodi tobožnji *Radoslav od Panonije savske*, dok je Filipović njegovo djelo tek *prikazao*.¹⁴ Kaže kako će to učiniti i moli za razumijevanje:

On ga neće znat faliti, ali neće ni lagat,
istinu će izvaliti, od svog neće prilagat;
neće znati on dostojno izpisati njeg sa svim,
jer bi bilo to pristojno da se mudri bave s tim.
Al kako mu drago bilo, on će drage volje sam
ispisati njega milo, u njega se tud uzdam.
Nemojte se s' šnjim sprdati što on od njeg piše sam,
vi ste bolje mogli znati neg ja i on, pišuć znam. (str. 4)

Uvod (prvi *članak*, str. 4-6) započinje invokacijom Boga da pomogne u pjesničkom poslu te najavom teme, a odmah se kaže i koja je tomu svrha: biskupov život starom i mladom, siromašnom i bogatom može poslužiti kao primjer, kao *ogledalo*. Od drugoga do trideset sedmog *članka* detaljno je ispričovijedan Mandićev život od rođenja mu do smrti (str. 6-128). *Članak* trideset osmi pisan je u maniri lamenta: personificirana Biskupija đakovačka ili bosanska javlja Biskupiji srimskoj tužnu vijest o smrti biskupovoj, a ova joj potom odgovara.¹⁵ Pritom napominje kako će zadužiti mitrovačkoga paroha Pavića, koji *u jezik će on, znaj, naš njega falit, kog štimaš* (str. 128-134).¹⁶ Potom slijedi četrnaest *članaka* (XXXIX-LII) u kojima je riječ o različitim aspektima biskupova lika: *Ogovor posli Mandića smrti* (str. 134-140), *Njegova ćud i narav* (str. 140-143), *Srića njegova* (str. 143-147), *Triznost pokojnoga* (str. 148-150), *Mandić u svom poslu* (str. 150-

-153), *Podob Mandića izvanska* (str. 153-157), *Mandić u govoru* (str. 157-160), *U prijateljstvu* (160-164), *Ljubav njegova prama klerikâ i misnikâ* (str. 164-168), *Njegova ljubav prama podložnikâ* (str. 168-173), *Mandić u veselju* (str. 173-175), *Njegovo izvansko dostojanstvo* (str. 175-178), *Što iza njega posli smrti ostade?* (str. 179-181), *Njegov vridni naslidnik* (str. 181-183).¹⁷

Spjev je pisan neobičnim stihom: temeljni je metrički uzorak petnaesterac (8 + 7), i to s dvostrukom rimom, a ponegdje se Filipoviću *omakne* koji slog manje ili više, pa nalazimo i četrnaesteraca, šesnaesteraca i sedamnaesteraca. Njime je inače pisana i stihovana Relkovićeva biografija dodana trećem izdanju *Satira* (Osijek 1822), a također i prigodnica napisana biskupu Josipu Kukoviću *Dan radostni i veseli zabilžit pismom* (Osijek 1834). Otkuda odluka baš za taj stih, teško je reći. Tek, očita je Filipovićeva sklonost k duljim stihovima i svojevrsnim metričkim eksperimentima, što bi svakako valjalo istražiti. Ne treba zaboraviti da je *Razgovor priprosti* pisan pretežno dvanaestercem (tu se pak rimuje sredina i kraj retka, ali ne i reci međusobno), kao i prigodnica biskupu Pavlu Matiji Sučiću (Osijek 1830), gdje su dvanaesterci vezani u katrene rimom *aabb*, s tim što sljedeći stih u strofi uvijek započinje riječju kojom prethodni završava, a završnom riječju potom počinje stih sljedeće strofe:

Mudropivko sladka od Siona grada,
grada s kojim David kralj prikrotki vlada,
vlada mudri za njim Salamun vitežki,
vitežki me kripi u poslovi teški.

Teški posli moji um i razum tresu,
tresu i veselja koja kod nas jesu,
jesu posli moji nutarnja izkazat,
izkazat ja ne znam, izvanski pokazat.

Pokazat bi htio, al sam neumitan,
neumitan kipom, naučit nesritan,
nesritan da nisam, daj, Divo, da pišem,
pišem, štampam, mložim, daj što ja uzdišem. (str. 3)¹⁸

II.

U Slavoniji na prijelazu 18. u 19. stoljeće žanr životopisa (biografija/auto-biografija) rijetka je pojava. U propovijedima povodom zlatnih misa ili posmrtnim besjedama donose se najnužniji, ali uvelike nekonzistentni, odnosno odabrani podaci iz naslovljenikova života. Antun Josip Turković od 1798. pa do smrti 1806. godine vodi privatni dnevnik-kroniku¹⁹, no za njegove zapise Filipović ne može znati. Matija Petar Katančić u djelu *Istri adcolarum geographia vetus* (Stari zemljopis žitelja Podunavlja)²⁰ tiska pjesmu *Stirps Katanich* (Rod Katanića), napominjući da je sastavio i životopis, dok pjesma obuhvaća samo dio njegova života.²¹ Djelo je izišlo tri godine nakon što je Filipović objelodanio *Život Antuna Mandića*. Prigodna pjesma *Opivanje sličnorično groba Jozipa Antuna Čolnića* († 17. veljače 1773) Antuna Ivanošića tiskana je u Zagrebu 1786. godine, no nastala je znatno prije (barem prvi njezin dio), kako i sam autor kaže na naslovnici: *Davno jurve složeno po jednomu u Slavoniji dušâ upravitelju*.²² Je li Filipović za nju znao, teško je reći, no ako i jest, nije mu bogzna kako poslužila: riječ je o stiliziranome jadovanju, posebno u onome dijelu u kojemu se pojavljuju personificirane *vile* – Vičnost, Ufanje – potom Blažena Djevica Marija, pa Smrt, da bi sve završilo baroknim lamentom mladića o prolaznosti slave. Utjecaj Antuna Kanižlića, navlastito *Svete Rožalije* (Beč 1780), očit je, posebno pak u Bogorodičinoj pjesmi, koja nije ništa drugo nego preoblikovana pjesma *Pušite, hitri, u jadra, vitri* iz trećega dijela poeme. Doduše, kad pjeva o Čolnićevim zaslugama, Ivanošić je nešto konkretniji – kaže da je taj biskup obnovio crkvu u Đakovu, nabavio novo misno ruho, podigao Đakovo *od temelja čak do krova*, iskrčio brdo i zasadio vinograd (*Gdi dvi blizu do hiljade / sad akova rodit znade*, str. 151), da je davao zemlju bez naknade, pomagao sirote i udovice; konačno, biskup je *vrstni poslenik u spailuku*. Sve je to činio i Antun Mandić; Filipović će za njega reći *Spaija si od Đakova* (str. 71), odnosno da je *vridni kućnik* (str. 111). No, te sličnosti idu valjda otuda što su biskupi u ono doba morali biti i dobri gospodari, skrbiti o vlastitim prihodima, obavljati uglavnom iste poslove.²³ Uostalom, ne treba zaboraviti da Filipović na jednome mjestu ističe da je Mandić više zemlje *naorao* nego njegov prethodnik Matija Krtica (str. 111).²⁴

Kao model su koliko-toliko Adamu Filipoviću mogla poslužiti dva djela: Aleksandar Tomiković 1794. u osječkoj Divaltovoj tiskari objelodanjuje *Život Petra*

*Velikoga, cara Rusije*²⁵, dok Antun Nagy u Zagrebu 1811. tiska *Izpisavanje življenja i čini Napoleona, cesara Francuza i kralja od Italije*.²⁶ No, ne samo da je riječ o djelima koja slave inozemne veličine, da su to prijevodi; nema u njima kritičnosti kao u Filipovića, koji se nije libio iznositi i manjkavosti biskupa Mandića.²⁷ Ako je te knjige poznavao i ako su mu po čemu bile važne, onda su mu zacijelo poslužile kao motivacija da se na isti način piše o domaćim ljudima, koji su za Slavonce mnogo važniji od stranih vladara upravo zato jer su radili u njihovu korist, trudeći se poboljšati im život i unaprijediti domovinu:

Ovom otcu i biskupu, ovoj glavi svetoj vi
zašto ne bi sad u skupu falu dali, bratjo, svi?
I vi, ljudi, koji dosta pamet vedru imate,
kada vam je pamet prosta tuđe rado štimate,
što kad rekme lord englezki il španjolski kortes sad,
gdi se vlada tko vitezki vi štijete vrlo rad,
a ne znate da kod kuće većjeg od tih imaste,
od kriposti svud sjajuće, al ga samo ne znaste. (str. 2)

U takvoj atmosferi djeluje Adam Filipović. Ipak, on će slavonskim čitateljima ponuditi prve biografije, k tomu stihovane. Prva je ona Matije Antuna Relkovića iz 1822, pridodana trećem izdanju *Satira iliti divjega čovika (Kratki izpis života privridnoga gospodina Matije Antuna Relkovića plemenitog od Ehrendorf, kapitana slavne brodske regimente i početnika knjige ove)*, no – kako je ustvrdio Vladoje Dukat – »taj je biografički prvijenac prilično mršav«, odnosno »cijela (je) biografija nesamo mršava, nego i površna«. ²⁸ Drukčije nije ni moglo biti jer Filipović Relkovića nije osobno poznavao. ²⁹ Druga, mnogo opširnija i pouzdanija, rekao bih ozbiljnija biografija ona je đakovačkoga biskupa Antuna Mandića. Zanimljiva je ne samo kao vrelo za poznavanje života toga đakovačkog biskupa, za književnost uvelike zaslužnog čovjeka³⁰, nego i kao tekst koji svjedoči o pomicanju granica estetizacije opjevavanoga predmetnotematskoga svijeta, o spuštanju granica žanra, o čitateljskim navikama, konačno govori *Život Antuna Mandića* o prilikama u Slavoniji na prijelazu stoljećâ koje su – ako to nije presmjelo tvrditi – u mnogočemu, makar i blago, usmjeravale književni repertoar.

Za rekonstrukciju prilika u narečeno vrijeme Adam Filipović doista je pouzdan svjedok i njegovim zapažanjima treba vjerovati. Naime, on je dugo vremena

uređivao *Novi i stari svetodanik*, poslije *Novi i stari kalendar slavonski* (Osijek 1822-1867)³¹, dobro je – kao dugogodišnji župnik po manjim mjestima – poznavao narod, bio je valjano upućen u njegove želje, potrebe i navike i nastojao im je udovoljiti. Matija Pavić kaže: »Komu da nije u živoj pameti onaj ‘*stari i novi slavonski kalendar*’ osječki, za kojim se je skoro pol vijeka (1822-1871) svaka čitajuća kuća u Slavoniji jagmila? – Tko da se nesjeti onih povjestnih uspomena slavonskih, kojima je punio urednik svoj kalendar, onih šaljivih pjesmica, onih pravila gospodarskih, onih anekdota, kojimi su naši stari prikračivali večeri zimske? – Tko toga nezna, taj si nemože predočiti lektire slavonske oko sredine ovoga stoljeća.«³² Filipović doduše nije bio velik pjesnik, versifikacijska meštrija nije mu bila jača strana³³, no unatoč svemu, pisao je mnogo i ustrajno. Dobar i plemenit čovjek, poznat po tomu što je živio iznimno skromno, ne posvećujući odviše pažnje izvanjskom izgledu³⁴, Filipović je, neznanstveno kazano, *najslavonskiji* Slavonac svojega vremena, on je sljednik Matije Antuna i Josipa Stipana Relkovića u nastojanju da što god učini na prosvjećivanju vlastitih sunarodnjaka³⁵, bilo djelom *Razgovor priprosti iliti vrtlar s povrtaljem se razgovara*, bilo već spomenutim kalendarom ili izravnim poučavanjem i dijeljenjem knjiga.³⁶ Naime, shvatio je potrebe onih na koje često zaboravljamo kada govorimo o književnosti kojega razdoblja: riječ je o čitateljskoj publici koju je, zapravo, tek trebalo odgojiti, ucijepiti joj naviku čitanja, dati joj primjereno štivo, jednostavno rečeno: privući je knjizi. Govoreći o Mandiću kao ljubitelju knjiga, Filipović će kazati i ovo:

I Mandić je u životu nagovaro svakog štit,
ko jezikom kad po plotu bi mu govor hasnovit;
i Radoslav nastojaše nagovorit koga bar,
ali zalud on lajaše ko na misec ćuko star. (str. 87)

Nekako mi se čini da je upravo ta komponenta važna sastavnica onodobnoga književnog života te da su književnici u velikoj mjeri upošljavali vlastite kreativne snage upravo u one poslove za koje je poticaj dolazio izvana – iz potreba čitatelja niže obrazovne razine – a manje iznutra, iz njihova, reći ću to tako, osobnoga književnog erosa.³⁷ Da je situacija bila drukčija no što nam se iz današnje perspektive čini, svjedoči Filipović na početku *Života Antuna Mandića*. Naime, on govori što se u Slavoniji na prijelomu 18. i 19. stoljeća cijenilo:

Zaluda se zoveš slavna zemljo moja vazda ti,
zalud jesi dična davna med narodi u kiti;
zaboravljaš prijatelje, odbacivaš koren svoj,
što b' morao bar od želje cili slavit porod tvoj.
Dica tvoja pripivaju Kraljevića Marka ćud,
jerbot oni ne poznaju da je Marko junak lud,
da je Marko štetočinja, a ne pako prijatelj,
jere Marko što god činja većma bija rušitelj.
Ne pivaju jer ne znadu Relkoviću učnom svom
da poštenje, diku dadu tom junaku pridičnom;
ne pivaju Kanižliću, koji uči pivat nas
o Uskrsu, o Božiću uzdignuvši Bogu glas,
koji pisme svete pisa, izbrojit je ne mogu,
prisvetoga sve mirisa istinito reć mogu.
A Došena kripostnoga, koji pero kano trn
suprot svakog oštri zloga koga poso bije crn,
naš Slavonac ništ ne štuje, jer je Došen suprot njeg,
gdi falećeg samo čuje, jest ružio bludećeg. (str. 1-2)

Upravo djela onih slavonskih pisaca koje ne zaobilazi nijedan književnopovijesni prikaz nisu u svojem vremenu bila proširena književna lektira. Više od njihovih sastavaka, narodu je bila prihvatljiva usmena, pučka pjesma. Zapravo, Filipović u navedenim stihovima nije ustvrdio da su ti pjesnici nepoznati; tek to da im se ne odaje dužna slava, ona koja im po književnim zaslugama svakako pripada. Pritom, zanimljivo je uočiti koga je Filipović istaknuo. Sva su trojica prosvjetitelji u najširem značenju te riječi, sva trojica su nastojala nekako unaprijediti narodni život: katekizmom i molitvenicima Kanižlić je čovjeka upućivao u vjerske istine, produbljavao njegovu duhovnost, nudio mu duhovne pjesme za različite blagdane; Došen je upozoravao na moralni rasap, opominjao u duhu stroge kršćanske moralke na potrebu uskraćivanja zemaljskih užitaka; Relković je pragmatični prosvjetitelj, on u duhu nove racionalističke filozofije nastoji upozoriti na zaostalost Slavonije u odnosu na razvijenije europske sredine ne bi li i u njoj zaživjele navike civiliziranoga svijeta, a čovjek se oslobodio starih i nekorisnih navada, *turskih skula*, kako

ih je nazivao. Očito, Filipović je apostrofirao one pisce u čijim je djelima nalazio ono što je i sam zastupao – napredak u vjersko-moralnom i praktičnom smislu.

U tu je svrhu pisan i *Život Antuna Mandića*. U djelu stoga nema alegorijskih smislova; ako kakve vrijednosti Filipović zastupa pripovijedajući o Mandićevu životu i biskupskom djelovanju, onda su to humanističko-prosvjetiteljske vrijednosti utemeljene djelomično na kršćanskim zasadama, a zatim povjerenje u napredak koji može donijeti obrazovanje. To je nekako i razumljivo: Filipović piše biografiju, samo što je ne piše onako kako bismo je danas napisali, nego u mediju koji mu se tada činio najučinkovitijim – u stihovima – a upoznavajući Slavonce s tim velikim čovjekom, nudi im imitabilan primjer:

Ukazo bi domorodcem tvog ANTUNA život sav,
nek ga ljubi sa svim srcem koji god je ljudí prav,
i tko hoće pošten biti neka slidi njegov rad,
jer ANTUNOV život čisti slidit more star i mlad;
siromasi siromaštvo nek podnose kano on,
a bogati nek bogastvo daju dobrim na poklon;
nepravedni pravdu mogu, ohli pako poniznost,
a svi ljudi skupa mogu od njeg učit i triznost.
Nek on bude ogledalo kad je bio sunce živ
koje j' nama lipo sjalo dok Bog hoti milostiv,
a sad u njem mi gledati sve možemo kriposti,
jer njegovih kod nas najti još možemo radosti.
Tilo umre, kripost pako dugo stoji na zemlji,
kod poštenih stoji tako kako jim je u želji. (str. 5)³⁸

Moglo bi se u prvi mah pomisliti kako njegovi savjeti smjeraju prema nasljeđivanju Mandićevih duhovnih osobina. Dakako, i to, ali Filipović – nabrajajući što je sve Mandić učinio za slavonski kraj, navlastito Đakovo i okolicu – ponajprije ističe neke njegove osobine koje ga predstavljaju kao pametnoga *kućnika*: otvorio je Bogoslovno sjemenište³⁹, izgradio ljekarnu, dijelio zemlju narodu, gradio kuće, pobrinuo se da đaci imaju *kvartir*, dao je sazidati krčmu *gdi putnici mogu lako konakovat svoju noć* (str. 96), potom *svilaru, pivaru*, novu *česmu*, očistio je rijeke kako bi vodenice mogle bolje raditi, pomagao je bosanske kršćane, gradio *zvjerinjake* (lovišta), ribnjak u Štrbincima, vinograde pokraj mjesta Drenja (poznati su

pod nazivom *Mandićevac*), naseljavao je svakovrsne zanatlije, a tko je htio doći, davao mu je zemlju, dobro je trgovao drvima, a od krčevina dobivala su se plodna zemljišta. Da je imao sluha za *novotarije*, svjedoče i sljedeći stihovi:

Spajjama dojučima kano i seb' hasnio,
jer dohodku on svojemu pomoć nije kasnio.
Mandić, dakle, kuću svoju svu iznutra oblači,
po papiru svaku boju tad na duvar navlači;
tapecirat Nimci vele, a ja ne znam naški reć,
jerbot naši to ne žele, zato ne znam ja izreć. (str. 110-111)

No, osim tih vlastelinskih poslova, Mandić je imao izvanredan smisao i za umjetnost pa je činio pothvate koji su i danas fascinantni. Naime, u tadašnje Đakovo doveo je vrhunske glazbenike, orguljaše i pjevače. O tomu Filipović pripovijeda upravo s ponosom, a i, zašto ne reći, zanosom, već tada – nedugo nakon biskupove smrti – svjestan značenja jednoga takvog čina. Isticanje toga podatka ne govori samo o Filipoviću kao pedantnom i brižljivom životopiscu nego i o njegovu razumijevanju uloge koju u čovjekovu životu trebaju zauzimati lijepe umjetnosti:

A kad Mandić biskup nasta slavu Božju diže on,
s vićnici se u tom sasta da se brini sa crkvom,
pak dovede organistâ, orguljaše da velim,
iz dalekog sebi mista, s perom pišem veselim,
jer i oni veseliše duha moga svaki put
kad u crkvi samo biše i ja moga tad nje čut.
Heibl i Beč svoj ostavlja, Bortlik pako pemski svit,
svetu pismu da sastavlja s čim će Boga proslavit.
Geller pako s Gellericom od Kalače dolazi,
s' ženom svojom, a i s dicom u Đakovo polazi.
Ulrich tada i on dojde u Đakovu pivat moć,
moj štioče za te škode kad je slušat ne moš' doć,
osobito kada tiho pod pričestjem klerikâ,
tko j' latinski razumio s čim pivaju jezika,
morao b' ga ganit tako, kako godir mene tad
kad sam slušo ja nje sladko, dok sam bio onde mlad. (str. 107)⁴⁰

Dakako, Filipović je istaknuo i Mandićevu zauzetost za knjigu, a prije no što je opširno ispričovijedao kakav je njegov doprinos na tom polju, iskriticizirao je mnoge koji se samo prave učeni, a zapravo ne čitaju; kad ih netko nešto i priupita, odvrata da *davno to bilo je kad u ruku bi mojih* (str. 87). Na jednom će mjestu reći:

Linčina se izgovara: »Ne mog' sada ništa štit«,
i seb' poso drugi stvara koji mora izvršit;
ali čovik koji znade da učiti ima što
doklem pare još imade uči vazda čestito,
nit se kada izgovara, već poslove svrši sve,
za knjige se tada stara, za prijatelje te mrtve,
jerbot oni uče njega što imade činiti,
kod svog posla dužnog svega kako će se briniti. (str. 86-87)

Nasuprot takvima, nesvjesnima važnosti obrazovanja, nalazi se Mandić, utjelovljenje prosvijećenoga biskupa koji razumije vrijednost knjige.⁴¹ Njegov je primjer još važniji jer je onih – očito je to iz Filipovićevih stihova – koji su razumjeli dalekosežne posljedice obrazovanja očito bilo malo, odnosno teško se dolazilo do novca kojim bi se knjige tiskale:⁴²

Rožalije svete zato život sveti izdade,
Kanižlića čisto zlato koje nama on dade.
Ako jesi te svetice život štio, štioče,
on je lipši od ružice, divac svrši i poče.
I ako ti moreš samo razumiti sav izpis,
kog u ruku mi imamo, istinito jest miris,
Kanižlića mogo nije dosad nitko priteći,
tko ga štije, razumije, mora falu njem reći.
Kad bi ktili mudri ljudi s dogovorom novca dat
da čoviku tom zbog trudi kip se dade uzidat
i ja izti rad bi dao ma poslidnji grošić moj,
jer bi ovde tvrdo znao da zasluži njegov znoj.
Kanižlića nejma više, slovo slavno šuti sad,
jer Kanižlić već ne diše, drugi pako nisu rad.
Promislite krupno dilo koje pisa Kanižlić,

vridno dojt je na vidilo, al kako će moć izić?
 Kanižlić je piso njega, *Kamen smutnje crkvene*,
 pun nauka najtvrđega i istine poštene,
 al šampat ga nije dao jer se šampa za novce,
 a on novca nij' imao što se plaća za slovce.
 Indi Mandić bogoljubni u Budimu zamoli
 Kameralški stol razumni da tom trošak privoli,
 a prisvitla pak Kamera, na iskanje Mandića,
 nauk slađi od šećera šampat dade zbog vića,
 i otako Mandić dični što po sebi ne moga
 vićem svrši dobrorični zbog naroda svojega.
 Tko je štio Mikotca od Horvatske izpis sav
 mora kazat, kad do konca jest Latinac čisto zdrav,
 da je dilo vridno štiti, a i tog je Mandić sam
 ktio šampu izplatiti, i to tvrdo baš ja znam.
 U Zagrebu još bijaše jedan Franjo kanonik,
 Sebastijanović on se zvaše, čovik pošten bi uvik,
 on pjesmenik bi na glasu u latinskom jeziku,
 pisme ovde prid nama su, cinu držeć veliku,
 on je ljudma velikima na poštenje slago nje,
 ovi poso Mandić štima, zato plati šampanje.
 To je dosta; neka svaki koji može platiti
 poso šampat dade taki, svatko će ga faliti.
 A kroz to će domovini učiniti hasnu tad
 i poštenje svoj rodbini on će steći s time sad. (str. 88-90)

Hasna je riječ koju je Filipović često spominjao uz Mandićevo djelovanje, no nije ona – kako bi se to očekivalo od pisca svećenika – shvaćena isključivo u duhovnome smislu. Zapravo, Filipović toga biskupa i nije prikazao kao kakva sveca na zemlji, nije on pripovijedao o njegovu životu isključivo iz perspektive dušobrižnika za vjerski život. Daleko od toga da ne ističe njegove kreposti; više je puta naglasio kako je Mandić pomagao sirotinji, kako je svatko mogao k njemu doći, sa svima je razgovarao na prikladan način, a kao posebno zanimljiv detalj iz Mandićeva života donosi sjećanje na biskupov susret s nekim starcem, seljakom

iz Vuke, koji je poželio da ga biskup posjeti – *Volio bi š njime biti, nego jaram volova / da b' mi ktio pokloniti i dva pluga gotova* (str. 171) – a ovaj je to i učinio, čak prenoćio kod *didaka bilokosnoga*.⁴³ Konačno, opisao je Filipović i misničko zvanje, a sve što spominje bilo je utjelovljeno u Mandiću:

Jer misništvo za svakoga bit ne more nikada
koji nije zvan od Boga i služiti nij' rada.
Misnik mora vridan biti, da posluži svakomu,
pastir mora bit čestiti, suzbit narav lakomu,
milokrvan mora biti da pomogne sirotu,
svojim starjim svim pokoran u svom cilom životu,
kano sunce koje grije, a nikada kano led,
nek svakoga tako srije njegov mili rad pogled.
Neka misnik bude knjiga i nauči red one
koje njemu dade briga, ovce svoje duhovne,
a što uči, nek sam čini, svatko će mu virovat,
zalud bo se učeć kini kad sam neće slidovat.
Ljubav mora imat pravu, kada od nje uči što,
kad čistoći daje slavu, zlato mora bit čisto.
Kad lakomost svita ruži, neka bude darežljiv
da sam sebe ne obtuži i ne kaže da j' lažljiv.
Kad pijanstvo izpisuje, nek je vazda trizan on,
kad na zloću pako psuje, nek je dobar vazda on,
neka s dobri dobar bude, a s' zločestih i bolje
da otako grišne ljude čini dobre sve volje. (str. 34-35)

No, lik koji ocrta Filipović lik je iznimno energičnoga čovjeka koji poslanje ne vidi isključivo u pastoralnoj službi nego još više u poboljšanju svakodnevnoga života, on ga gotovo prikazuje kao gazdu koji se trudi što više unaprijediti svoje gazdinstvo.⁴⁴ Uostalom, na jednome će mjestu pjesnik kazati: *On je misnik dugo bio, a još dužje bi čovik* (str. 114). A taj je čovjek, naravno, i griješio. Pišući o Mandićevu životu, Adam je Filipović – a to je zanimljivo i inovacija je u odnosu na uobičajene obrasce prigodnoga hvalospjeva – zauzeo kritičku distanciju, pa ne prešućuje ni, recimo to tako, loše Mandićeve poteze, mada ih kadšto pokušava opravdati i razumjeti.

Već i ta činjenica svjedoči da je *Život Antuna Mandića* osebujno djelo. Sam će upozoriti na princip kojega se nastojao pridržavati u pisanju:

Istina me to natira što sam piso suprot njeg,
jer što ovdje posabira ništa nema lažećeg;
kako god sam dila lipa sva do sada pisao,
ne gledeći jasnog kipa i ružna sam izdao. (str. 51)

Premda oduševljen biskupom kao čovjekom, na jednome će mjestu reći: *Da Mandića bilo nije, ne bi bio Radoslav, / zbog rodbine sirotnije, u školama poduprav* (str. 95-96), a neće se ustezati ni od navođenja onih detalja iz biskupova života koji bi se u sličnim situacijama izostavljali, ili bi se barem ublažili. Upravo i zbog toga obilježja *Život Antuna Mandića* prva je kritički pisana biografija u Slavoniji, za svoje doba posve moderno djelo u kojemu se nečiji život zahvaća s različitih aspekata, ali ne isključivo u apologetskom registru. Uostalom, sugerira to već i *motto* koji je autor izabrao za knjigu: *Amicus Plato, amicus Socrat, sed magis amica veritas; Sine ira et studio, quorum causas procul habeo* (Tacit).⁴⁵

Filipović se ponaša kao objektivni životopisac, trudeći se dati sliku jednoga čovjeka u svoj njezinoj složenosti, ne ispuštajući pritom ni ono što bi se možda moglo prešutjeti, pogotovo kada je riječ o duhovniku. Istinitost u prikazivanju glavno je načelo koje je Filipovića vodilo u pisanju i on ga se držao u cijelom djelu. Primjerice, karakteristična je epizoda koja biskupa prikazuje kao pohlepnu osobu koja se ne libi uzeti drugome da bi sama imala više:

Jednu štetu ne mog' projt, jedna šteta sto grija,
zato mora ovde dojt sva istina ko prija.
Na Jošavi vodenica jest biskupa spaije,
s' šnjom Jošave sva vodica brašno lipo ovd' mlije.
Mandić želi više vode zarad svoje imati
i učini drugom škode, svatko može poznati.
Prid njegovom vodenicom đakovačka jedna jest
s gospodarskim on nju licom srušit dade, a i smest,
a bolje je gazdi svakom pomoć puku dobrom svom,
nego biti u čem lakom, a kamoli za vodom.
Bit će zemlje, bit će vode dok u zemlju legneš, znaj,

nemoj činit, dakle, škode, svakom svoje natrag daj.
S nevratćeni tuđi stvarí proklet čovik ti jesi
reče koji gospodari s' zemljom, suncem, s nebesi. (str. 97)

I prije je već Filipović upozorio na jedan Mandićev propust, čak je riječ *krivnja* istaknuo u naslovu petnaestoga poglavlja. Ipak, pokušao je naći opravdanje za osiromašenje Đakovačke biskupije. O problemu pjesnik navelike razglaba, spominje i tadašnjeg biskupa Matiju Krticu, iz čega možemo zaključiti kako je to u ono vrijeme bilo ozbiljno pitanje o kojemu se valjda mnogo sporilo i prepiralo. Filipović, dakako, nije želio prešutjeti Mandićev udio u gubljenju jurisdikcije nad nekim područjima biskupije i njihov prelazak u nadležnost Zagrebačke. To što je ekstenzivno o tomu pjevao svjedoči o svijesti da biografija treba sadržavati – posebno kada je riječ o javnim osobama – mnogo više od šturih podataka, da je nužno osvijetliti i dobre i loše naslovljenikove strane, posebno pak opisati društveni kontekst ne bi li se stekla što vjernija slika kako o čovjeku, tako i o vremenu u kojemu je živio. Biografska iscrpnost bitno je obilježje *Života Antuna Mandića* i to treba uvažiti kada je riječ o procjeni toga djela u kontekstu književnosti onoga doba, koje je takvim djelima oskudijevalo, a ako su se pojavila, odreda su bila prijevodi. Jer, Filipović doista utire put specifičnim temama, najavljujući neka od bitnih obilježja koja će resiti biografiju u modernom značenju te riječi (svjedok, istinitost, objektivnost, društvena kontekstualizacija, granica između onoga tko pripovijeda i o komu se pripovijeda itd.). Evo dijela u kojemu se raspravlja spomenuta Mandićeva krivnja:

Al u jednom kriv bijaše što biskupu voli svom,
a pravicu ne ljubljaše sa istinom svesrdnom.
Kad Marija Teresija biskupije sređiva
u tom poslu ona ktija vrlo biti pomnjiva,
zato pozva od biskupâ nikoliko k seb' u dvor
med kojima Mandić skupa bija poslan u taj zbor.
Galjuf njega posla tamo, Mandić ode u Beč gor,
od sveg posla oto znamo – pravo sudim njegov opor –
da biskupu svom na ruku, al na žalost pravici,
imajući tu odluku pomoć i seb' s' sudnicî,
biskupije Zagrebačke vrlo malen komadić

zarad naše Đakovačke on pripusti sad odsić,
a mogo bi komad barem od Gradiške, Požege
u biskupski atar malen odsić kod te biljege.

(...)

Oprostimo ovd' Mandiću što u tomu zabludi,
a opatu sad Paviću pravo dajmo što sudi
on pokopnom u govoru fali njega u tomu (na list. 13.),
u biskupâ da on zboru rad biskupu sve svomu
tod na ruku išo bije i da novi biskupat,
kog mu mlogi dati ktije, ne ktijaše prigrabljat.
Nisam rada ljudma glavnim na poštenju škodit ništ,
al u tomu Mandić slavni opet stoji vazda čist,
jer on fali kano slabi, a kao mudi popravi
u čem slabost njega zgrabi zaoto ga ja slavim. (str. 47-49)⁴⁶

Konačno, cijelo trideset deveto poglavlje posvećeno je *ogovorima* poslije Mandićeve smrti, što će reći onome što su mu suvremenici predbacivali, kao što je to, primjerice, podržavanje uvođenja papirnatoga novca, zbog čega su ga zvali *papiraš*.⁴⁷ Bez toga dijela *Život Antuna Mandića* lako bi skliznuo među one tekstove u kojima je koliko-toliko objektivnan govor zamijenjen uljepšanim i *umivenim* panegirikom. Filipović međutim ide drugim putem:

Ja sam dobra pokupio i karanja vridna k tom
kad sam pisat naupio teb' štioću zboritom. (str. 74)

Upravo zato iz njegovih djela izrasta jedna po svemu kompleksna ličnost, duhovnik koji nije bio imun na kojekakve ljudske slabosti⁴⁸, koji je i griješio, no koji se, unatoč svemu, trudio poboljšati život onih kojima je bio više negoli duhovni pastir.⁴⁹ Jer, nije Filipović Mandića želio predstaviti onako kako ga je samo on vidio i doživio; htio je u cijelu priču unijeti i druge glasove, drukčija mišljenja i stajališta, a iz navedenih stihova dade se razabrati da ipak nije uvažio sve što je čuo, nego je kritički procjenjivao težinu onoga što je do njega posredno došlo (*karanja vridna*).⁵⁰ Priznat će da bez Mandićeve pomoći ne bi završio škole, priznat će mu mnoga dobra koja je napravio, no to ga istodobno neće smetati da

iznese i neke detalje koji biskupa svode na ljudsku mjeru. Stoga je dijaloški karakter važno obilježje djela. Doista, pjesnik se u sastavljanju Mandićeva životopisa služio *pokopnim govorenjem* Karle Pavića, nešto podataka crpio je iz vlastitoga iskustva, no drži i do onoga što su drugi pripovijedali:

Što sam čuo tvoji dilâ, i što vidi ja njih sam,
kada su mi vrlo mila hoću da ji proglašam;
nitko neće moći reći da sam slago što god tod,
jer si bio mlogo veći neg je pera moga plod,
i zato se bojim jako da mi neće tkogod reć,
pisao je slabo tako kano dite drimajeć. (str. 5-6)

Filipović je razumio važnost konzultiranja različitih izvora, nije uopće dvojio o unošenju tuđih zapažanja – ma kakve prirode ona bila – u opis biskupova života, zbog čega je njegovo djelo dobilo na vjerodostojnosti i objektivnosti. Konačno, samo se tako moglo pokazati kakva je osoba Mandić *doista* bio. Jer, da je pjesnik ostao tek na osobnim dojmovima, lako bi mogao dati pristranu, u svakom slučaju nedostatnu sliku o Mandiću. Da ga je poznavao, važno je.⁵¹ A upoznao ga je kao sjemeništara, dakle kao mlad, i već mu je tada imponirao Mandićev značaj. Mandić je za biskupa đakovačkoga potvrđen u Budimu 14. srpnja 1806. godine⁵², umro je 1815; dakle, biskupovao je devet godina. Filipović na više mjesta kaže da je biskupa imao priliku upoznati, da je tada već bio star (*Ja ga najdo u starosti još od duha takoga*, str. 10; *Njegova je starost bila svrhu moje mladosti*, str. 151), da ga je kratko poznavao (*S očima te ja umrli samo gleda kratki čas*, str. 5), da je on sam bio mlad (*Kad sam slušo njega sladko dok sam bio onde mlad*, str. 107), no važan je podatak da je slušao njegovu drugu mladu misu, koja je bila 22. kolovoza 1813. godine (*Ja sam čuo iz njegovih pokojniju usti to / kada misu mladu novi u Đakovu očito – 1813*, str. 27; *Zato slavu naređiva, ovd' virujte oku mom*, str. 115). Tada je bio sjemeništara – zaređen je 1816. godine – i imao je dvadeset jednu godinu. Dakle, iz toga doba potječu Filipovićeve sjećanja. I, nije neobično da je budućega svećenika mogla oduševiti Mandićeva pojava, toliko da mu je osam godina nakon smrti u stihovima sastavio biografiju držeći ga za velikoga čovjeka (*biskup, domorodac, prijatelj*). No, našlo se u toj rekonstrukciji i mjesta za sliku različitijega Mandića nego što ga je Filipović pamtio, što je – kako je rečeno – pridonosilo dočaravanju

biskupa kao čovjeka koji se kadšto znao pokazati i u drukčijem svjetlu, a što je Filipović držao vrijednim bilježenja. Evo jednoga *ogovora*:

Drugi pako jošter kažu da je bio žestok dost,
kad smutljivci prid njim slažu da ga najde srditost;
obtužitog pravednoga ne pitajuć izpsuje,
a pofali pak prvoga što mu pravo kazuje.
Ja događaj jedan taki od paroka ču jednog
u kom može vidit svaki da bi duha on takvog.
U paroka sluga bija, pet novčića nevridan,
od paroka otić ktija, iskav više nestidan.
Parok njemu plaću daje koju s' šnjime pogodi,
sluga malu nju spoznaje i u laž ga uvodi.
Kad mu parok ne da više, sluga skoči k Mandiću,
u Đakovu Mandić biše, sluge čujuć nesriću.
Sluga tuži, biskup skoči i paroku ljutito
piše, grdeć njeg u oči, sve da plati čestito,
jer virova slugi zlomu, gospodara ne čujuć.
Paroku se sgusti tomu one riči proštijuć
i skočivši u Đakovo mog biskupa uputi,
a biskup se tad nanovo sad na slugu razljuti:
»Ja ne b' znao da bi smio sluga mene oblagat,
jer prid starjim tko bi ktio na kog štogod nalagat.« (str. 136-137)⁵³

III.

Biti *hasnovit* domovini, to je temeljna ideja cjelokupnoga Filipovićeve književnoga rada. Ne bi možda bilo presmjelo pretpostaviti da je služenje vlastitom narodu taj pjesnik – slikovito kazano – *naslijedio* od Antuna Mandića, još se u ranoj mladosti ugledavši na njega, zbog čega je poslije, kao tridesetogodišnjak, odlučio opjevati njegov život i ponuditi ga *domorodcima* kao metaforično *ogledalo*. Nije stoga neobično da je Filipović u fabulu interpolirao moralno-poučne, refleksivne

partije, koje je, manje ili više vješto, vezao uz događaje iz Mandićeva života. Jer, nije samo htio dati kronologiju; on je iz biskupovih postupaka izvodio opća pravila o dobru i kreposnu životu, djelovanju koje je u svakome pogledu korisno pojedincu, a preko njega i široj zajednici. Dvije su vrste takvih umetaka: jedni se tiču kritike običaja i navika Slavonaca na prijelazu stoljećâ, drugi su pak neka vrsta univerzalnih principa, najčešće kršćanskih. Na taj je način pjesnik proslavljao Mandića, ali istodobno je u prosvjetiteljskoj maniri nagovarao *štioce* na poboljšanje života. Primjerice, kad govori o Mandiću koji je od mladosti prigrlio knjigu, svagda tražio kakav mirni *budžak*, on lamentira o čitanju koje uopće nije na cijeni, što svakako vodi zaključku da situacija – unatoč stoljetnom nastojanju franjevacâ i isusovacâ da opismene puk – uopće nije bila ni približno onakva kakvu smo skloni zamišljati:

Oh, kada bi Slavonija takve dice imala
jošt bi bila, znaj, slavnija i bolje bi procvala,
al sad dica uče malo, da zapišu samo dug
ako b' majstor kad postalo i odbiglo tako plug.
Ako pako s plugom ore, knjigu baci tad za peć,
danjom štiti tad ne more, a uvečer ide leć.
Ako pako veće stanje kad Slavonac dostigne
tako gleda da imanje vrlo jako podigne;
u veselju i u stanju većeg stanja Slavonac
troši ručka zasidanju koji nije još lovac;
lovac knjige pak ne traži, zec bo mu je miliji,
dvaestlitnog dička draži diva dok je čiliji.
Jedni žitom, vinom drugi, koješčime trguje,
takvi život sasvim dugi troši, knjige ne štuje.
Drugi pako zarad zlata, koga na seb' već nose,
knjige bace čak kroz vrata i svrh njih se ponose.
Slavonije ude naše takvi jesu mudraci,
od knjiga se vrlo plaše, jer je knjiga zabaci.
Knjiga, vele, pamet muti, a veselje zdravlje da,
al je bolje gdi se štiti, jer će na me past krivda. (str. 14-15)

Sad Filipović kritizira mentalitet, nepokretnost slavenskoga čovjeka, njegovu vezanost za *didovinu*; u Slavoniji naime još nije sazrela svijest o važnosti

školovanja. Pritom, Filipović baš u tomu vidi problem što mu domovina još uvijek nije slobodna, premda Slavonci uopće ne bi trebali biti inferiorni. Inzistiranje na prosvjeti, učenju, čitanju knjiga, prostor koji je Filipović toj temi posvetio u opisivanju Mandićeva života svakako potvrđuje da je doista vjerovao kako se u sustavnom obrazovanju nalazi osnova napretka jednoga naroda, kako je u jednu konzervativnu sredinu htio unijeti ponešto od navika razvijenoga svijeta:

Kod Slavonac misli mlogi: kod kuće je bolje bit,
bio bogat il ubogi, nego dalje ić učit;
ako uči ditić malo, već za kuću ne valja,
a skupo bi to njih palo da on uči što dalja.
Malo znajuć zaboravi, a raditi neće ništ,
kad se doma sin zabavi tad je poslu svakom višt,
i uzdrži rod kolina jer ga ženi brzo rad,
najbolja je domovina, ma kokošji bio grad.
To se samo razumije od Slavonac doma mog,
od Nimca se reć' ne smije k nama prije doselnog,
jere Nimci dicu svoju daju školat vrlo rad,
domovinu za moć moju upravljati i odsad.
Slavima je zemlja draga i on voli služiti⁵⁴,
dok mu dura samo snaga i mora se pružiti,
a mogo bi, Nimca glede, učit dati ditiću
da i oni odsad lebde sebi steći kad sriću.
Fale, dakle, naši otci jer zlo misle zaisto
što su njima dražji novci nego nauk očito
i što glede rod kolina da uzmože daje dug
kanda zemlje prostorina njima ima dojt pod plug,
kanda umrt sva rodbina kad se ženi ne more,
kad znaš svaka da godina mlogo mrtvih zaore. (str. 15-16)

Upravo zbog takvih dijelova kazivalo se da je *Život Antuna Mandića* zanimljivo djelo, tj. da je »pravo ogledalo središta Slavonije u prvoj četvrtini 19. st.«⁵⁵. I doista, iz njega ne doznajemo samo kakav je čovjek bio biskup Mandić, kako mu je tekao životni put, što je dobra učinio a gdje je pogriješio, nego možemo dobiti i jednu, doduše opću sliku u prosvjetnom pogledu zapuštene Slavonije, u koju su

ideje o obrazovanju teško prodirale, teško se odvikavalo od starih navika, gdje se čvrsto ukorijenilo tradicionalno shvaćanje da se *od knjige ne živi*. S druge strane, upravo kojekakvi poučni *intermediji* svjedoče i o Filipoviću samome, o njegovu sustavu vrijednosti i pokušajima da nešto učini za boljitak Slavonije. U tom smislu za *Život Antuna Mandića* karakteristična je i crta autobiografizma budući da je autor iskoristio Mandićev životopis da bi – na marginama glavne teme – progovorio o sebi. Nailazimo tako, primjerice, na podatak što je Filipović pio (*Jer Radoslav i sam pije vino, kavu s rakijom*, str. 149)⁵⁶, a kad govori o Mandiću *u veselju*, ne propušta spomenuti kako se sam ponaša u sličnim situacijama. Treba pritom primijetiti kako sasvim jasno eksponira osobnu zamjenicu *ja*, što je jedan od primarnih uvjeta autobiografskoga diskursa:

Svatko rad je vesel biti, a, znam, nitko žalostan,
svatko rad je jist i piti i ne biti bolestan,
al se ota sva minjaju ne pitajuć nigda nas,
i kad dojdu, spominjaju da je takvi došo čas.
I ja rada vesel bivam kano cili Božji stvor,
jer na zemlji još pribivam dok ne dojde moj umor;
ja veselje pripoznajem da nas zdrave uzdrži,
a ond' rado ne postajem gdi u kavgi tko rži;
ja kad dojdem nuz poštenu sisti ručat trpezu
nisam rada tad gvozdenu na seb imat i rezu,
to jest, nisam štitit rada; zalud mnogi govore
da je mudar čovik tada kada štitit sve more.
A ja kažem nek je tako, mudro pako govorit
da je bolje svakojako, nego usta zatvorit. (str. 173-174)

Ipak, takvih je autoreferencijalnih dijelova u djelu malo. Više je prostora Filipović posvetio što kraćim što duljim moralnim poukama, napucima za dobar i krepostan život. Kako je već rečeno, takvim refleksivnim dionicama on ili otpočinje *članke* ili ih upleće u priču o Mandiću, kako mu već bude zgodno istaknuti koju osobinu koju bi čovjek trebao njegovati, a Mandić ju je imao. U takvim prigodama pjesnik nerijetko rabi metanarativne rečenice kojima se izravno obraća čitateljima, čime već unaprijed signalizira da će iznijeti kakvu pouku, pri čemu se opet često zna ispomagati narodnim mudrostima:

Dopustite men', štoci, moju misao izreći:
Pamet bolja neg' su novci – diloredan najveći;
on nauke ne zbog buke ili skupi zbog dike,
već kripostne zarad struke da je kripak uvike.
Pčela dojde zarad meda na najlipši uvik cvit
i na gorčak rad prigleda da što more ond' dobit. (str. 45)

Svaki čovik falit znade kad dobitak gleda svoj
i kad sebe rad imade, ne pazeći tuđi znoj.
Nejma brata svrhu zlata, mlogi znadu oto reć,
al je zlato rod od blata, slipac znade to žmireć;
brat je pako Božja slika i slika je naša brat,
bit će nama veća dika njega ljubit svaki sat,
i njem činit kano nama, a ne nama samima.
tko se brini za se samo, izgubio što ima. (str. 48)

Jedan orlo valja više nego deset sinica,
jedan junak jak se piše svrhu mložstva dičica. (str. 51)

Često Filipović veliča radišnost, aktivan odnos prema životu, poštenje, napredak povezan sa znanjem i učenjem. U tim dijelovima on je, dakako, prosvjetiteljski raspoložen, iz njega progovara osamnaestostoljetni racionalizam. Jednostavno, on je pristaša rada, jer jedino rad čovjeka može oplemeniti:

Vi, štoci, znate sami, briga nije uzalud,
s brigom dojde vazda nami što imamo svaki trud,
jer brez brige i brez truda bit ne može ni muha
kada nosi s' sobom svuda svoga gladnog trbuha.
Mora, dakle, sve stvorenje i brižljivo vazda bit,
metniti smo za radenje, a ne pako za sidit. (str. 55)

Al je sada kod krstjana baš sa svime naopak,
sveti jesu u crkvama, vani skaču za oblak;
svaki veli, razumije Evandjelje što veli,
ipak kaže: »Teško mi je suzbit život veseli.«
Evandjelje pak veselje, znam, ne kviri ni za vlas,
već opake rad je želje da bacimo svaki čas. (str. 105)

Sriću pako sebi svaki steći more, viruj men',
ako bude stalan, jaki i u svačem ustrpljen.
On će biti, može biti i više put nesritan,
al će znati nju suzbiti i u tom će bit sritan;
zamirljati nigda neće kada vidi stepene
da jim sreća vinac meće svrhu krune zlatćene,
jer kripostni čovik neće da kroz drugog seb' svitlost
sebi kakvu nadometće, već kroz svoju baš kripost. (str. 144)

Vridne ljude volja budi da ustanu porano,
linac pako sunce kudi što iztrka već rano;
vridni posla mlogo ima, kratak mu je svaki dan,
a nevridni poso prima koga zove nevridan,
i zato ga dugo radi, jerbot misli nema kad,
jer s pajdaši valja mladi po sokaku gazit smrad.
Zato blago vazda tomu koji jošter u mladost
u ditinstvu, velim, svomu ime dobi radenost. (str. 150)

Moj štioče, i ti tako, što obećaš, učini
da ne rekme tebi svatko, priličan je kučini;
kučina se užec more, tad ne hasni nikomu,
rič držati tko ne more, priličan je takomu.
Na rič svoju pazit valja, jer kad ona izleti
u usta se ne uvalja, jer jedanput odleti;
rič podobna zlatnoj koki koja kada izprni
iz zatvora poduboki i natrag se ne vrni. (str. 159)

I sam duhovnik – a govoreći o duhovniku – Filipović opominje u skladu s kršćanskim naukom. Podsjećajući na prolaznost tijela, na smrt kao neminovnost čovjekova života, zalaže se za razvijanje kreposnih osobina. No, zanimljivo je da pritom ne govori o nebeskoj nagradi, rijetko spominje rajska uživanja – pakao ne spominje nikad – nego se svejednako usmjerava na plemenite osobine karaktera, na izgradnju humanih odnosa među ljudima. Njega zanima pravednost, samilost, poštenje, dakle sve ono što bi trebalo resiti čovjeka uopće, ne nužno u perspektivi kršćanskoga univerzalizma. Zapravo, Filipović svojim preporukama eksponira

jednu za 18. stoljeće karakterističnu filozofiju koja se, doduše, oslanja na religiozne ideologeme, premda ih nikad ne zaoštava, ali koja istodobno ljudsko biće motri kao – slikovito kazano – *kovača svoje sreće*, a ne tek figuru koja ispunjava nedokučivu ulogu u Božjom providnošću zacrtanom planu. Moglo bi se čak kazati da pjesnik zastupa *filozofiju srca*:

Kad se rodiš već, čoviče, odmirit je zemlje dil
i smrt ti se već primiče, sirotice der udil,
jer će novac ostat komu koji će ga kano pas
dat trbuhu svom lakomu za godinu ko danas. (str. 104)

Spomeni se, moj čoviče, da ti moraš baš umrt,
jer što živi to primiče k seb' ljubljena sama smrt.
Zato pazi, pošten budi, biži ono što je grih,
zalud mladi svit i ludi ovo drži sve za smih.
Al će dojtí jadro vrime kad bi ovi podsmijač
gdi bolesti dojde brime posto riči uzimač.
Al se uzet rič ne može, rič odleti u vitar,
a ne more reći: »Bože, baci ovo u nemar.« (str. 121)

I vama će dojtí ura, i vi ćete mrtvi bit,
zato život dok vam dura pravdu znajte obljudit. (str. 124)

Mlogi kažu da bogati u raj mogu lako dojt,
jerbot mogu novac dati za govorit misâ dost.
Ali misa iz paklene ne izkupi muke, znaj,
ljude grišne, nepoštene nit uvede zle u raj,
već kad duša očisćenje još ne svrši ovde dol
tad molimo slobodjenje da joj kratíci bude bol,
i iz mukâ očisćenja kada bude čista već
duša ide u spasenja, prid svakime smijem reć.
Indi novci ne pomažu niti u raj vode kog,
jer gori se dila važu od čovika baš svakog. (str. 126)

Ah, čoviče, prašni crvu, skini parte od zlata
i odiću ozgor prvu koja tebe zamata,
skini dolje i košulju i vidit ćeš da si gol,

nek i prosjak svoju trulju sad sa sebe skine dol.
Tad ćeš vidit, ohla glavo, da si stvora jednog s' šnjim
i kad misliš podupravo ostat moraš tada nim.
Što se, dakle, zaključavaš u otajne zidine?
Gledaj sad da odpačavaš podložnika tužbine. (str. 169)

Čovik lakom koji teče najde lipi izgovor,
kako jedan meni reče, ne znam jel' za prigovor.
Za čovikom dost ostane, kada umre, imanja,
kod budale sve propane, jer je čovik brez znanja.
Drugi kažu: Nemoj teći, veće jidi, veće pij
i na sebe novac metći, ni u čem se ne suzbij.
Što bi teko tuđem grlu, neka svatko seb' teče,
jer za dušu neumrlu novac teć Bog ne reče.
Jedni kažu, i ja kažem, što pravedno seb' stečeš,
ako želiš biti blažen da ovako seb' rečeš:
Ja što imam, uživat ću izvršujuć poso moj,
i siroti što mog dat ću da i ona zna pokoj.
Ako moji mlađi budu čestito se vladali
i živili o svom trudu, tada budu imali,
i oni će moći tako kano i ja živiti
i sirotam dat polako što ji može kripiti,
jer bogatstvo ovog svita kano konjske mrcine,
po smrti se sve razhita, odma proždru nje psine. (str. 179-180)

Za Filipovića se može reći da je moralist, dakako kršćanski moralist, no on nikad nije rigidan u stajalištima koja zastupa. Dapače, ima osjećaj za svakodnevni život, za zabavu, za predah od naporna rada. Primjerice, neće osuditi opuštanje uz kolo, pogotovo neće biti onako isključiv kao Relković u *Satiru*, koji je u toj *turskoj skuli* vidio prijatnu čovjekovu bogobojaznom liku, a u narodnim pjesmama nešto nepristojno.⁵⁷ Pripovijedajući kako se biskup Mandić i sam znao razveseliti, smijati se za trpezom, nazdravljati, a i radosno promatrati *igranje*, Filipović će iznijeti vlastito stajalište o tom obliku pučke zabave. Dakako, kao zastupnik koncepcije života kao neprekidnoga truda, tijekom kojega treba učiti i stjecati nova znanja, vazda biti na pomoći drugima, on će se založiti za umjerenost:

Mlogi vele da igranje jest zločesti običaj,
gdi svakomu zlo psovanje dade odma zaručaj,
da igranje za čovika triznog nije, već pjana
i budala tko j' velika sa pametjnom neznana,
i zaoto branit žele kolo, igru i veselje
da se ljudi ne vesele, već da traže postelje.
Ja rič moju tud podlažem, igra hasna jest zdravlja,
al od noćne oto kažem, noćna igra ne valja,
jer se obnoć san ukida i zlo s tavnim pokriva,
to poštenje sve podjida, obdan pravi drimljiva.
Ali obdan prostom puku dopustiti igrati
reći hoće ić na ruku i veselje njem' dati,
da za teško svoje brime zaboravi igrajuć,
jer će lako svoje ime zaboravit poslujuć. (str. 174-175)

Premda ekstenzivni, navedeni ulomci iz *Života Antuna Mandića*, mislim, dobro ilustriraju Filipovićev pristup pisanju Mandićeve biografije, stajalište o funkciji knjige u njegovu vremenu, ali i osobni svjetonazor. Njemu je, dakako, ponajprije stalo do vjernoga prikazivanja biskupova života od rođenja do smrti – jer on je, kako je rekao na početku, *ljubitelj istine* – i do toga da čitatelje valjano upozna s njegovim likom, ne propuštajući ni mane, pogreške i propuste, ali pritom se trudi dati savjete, postaviti etičke principe kojih bi se njegovi sunarodnjaci trebali pridržavati ako žele ostvariti osobnu sreću, a time pridonijeti i napretku domovine. Zato je njemu Mandić uzor, on je *ogledalo* u koje bi trebao pogledati svaki Slavonac. Plastično oblikujući Mandićevu osobnost, Filipović će istodobno ispisivati i vlastiti lik. Čitatelj *Života Antuna Mandića* može stvoriti jasnu sliku o Filipoviću kao humanistu, prosvijećenom intelektualcu koji se zalaže za opće moralne principe, ali i čovjeku kojemu nisu strane svakodnevne razbibrige i veselja. Tek, u svemu treba imati mjeru. Očito, nije on bio konzervativni klerik koji bi prijetio Sudnjim danom i paklom, koji bi pozivao na neprekidnu molitvu, pokajanje i skrušenje. Ne, on je pripadnik onoga sloja slavonskih naobraženih ljudi koji su zastupali demokratske ideje o jednakosti svih ljudi po plemenitosti karaktera, što se, opet, postizalo obrazovanjem.⁵⁸

IV.

Nakon sedam dana bolovanja, Antun je Mandić umro od upale pluća.⁵⁹ Dva mjeseca poslije u đakovačkoj stolnoj crkvi svetoga Petra *pokopno govorenje* održao je Karla Pavić. Premda je u formalnome smislu riječ o propovijedi, treba uočiti da je neobično detaljna kada je riječ o biografskim podacima iz Mandićeva života. Ona je, između ostaloga, poslužila Filipoviću kao osnova za sastavljanje *Života*, što on ne skriva:

A opatu sad Paviću pravo dajmo što sudi,
on pokopnom u govoru fali njega u tomu (na list. 13.). /str. 48/
Štit ako ste, bratćo, rada što kom na svoj skrajni čas
ostavio jeste tada, Pavić hoće učit vas
on u svomu *Govorenju* koje drža svrh mrtvog,
u poslidnjem svom slovenju razgovora od otog. (str. 180)

Ipak, Filipović drži potrebnim biskupov život pretočiti u stihove. Odabrao je pritom rijedak metrički obrazac – petnaesterac s dvostrukom rimom. Očito su, mislim, i u njegovo vrijeme djela pisana stihom bila čitateljima prihvatljivija nego dulja prozna.⁶⁰ *Život Antuna Mandića* Filipović je oblikovao po unutarnjem impulsu i vođen željom proslavljanja domaćih ljudi. Jednostavno, taj *ponosni Slavonac* želio je opjevati život drugoga *ponosnog Slavonca*, htio je sačuvati uspomenu na uzorita čovjeka, kojega je i sam poznao, sačuvati njegovu biografiju od zaborava. Vodili su ga pritom prosvjetiteljski motivi: Mandić je bio čovjek u kojega se moglo ugledati, kojega se trebalo oponašati, a povećanje broja takvih ljudi svakako bi bio dobitak za Slavoniju. Stajališta s kojih je Filipović polazio izrazito su demokratska; on svojim djelom pokazuje kako razlike među ljudima ne postoje, kako se vlastitim radom može nešto postići u životu, kako socijalno podrijetlo uopće nije presudno za potonju čovjekovu sudbinu. Ne treba, naime, zaboraviti da priču o Mandićevu životu započinje stihom: *Siromaške od rodbine, a poštenja bogatog* (str. 6). Pjevajući o Mandiću Filipović je slavio znanje, promovirao je važnost školovanja, učenje jezika⁶¹, silno je držao do napretka koji čovjeku može donijeti knjiga, i to je u *Životu Antuna Mandića* na više mjesta i u različitim oblicima isticao, bilo tako

da je naglašavao Mandićevu sklonost čitanju, bilo njegovo zauzimanje za tiskanje knjiga, bilo pak tako što je osuđivao zanemarivanje čitanja.

Mislim da neću pogriješiti ako kažem da su motivi koji su vodili Adama Filipovića da opjeva Mandićev život izvanknjiževne, a tek onda estetičke prirode. Vidi se to uostalom i po stilskome aspektu djela. On nije proizveo nijednu originalnu metaforu, teško da se uopće trudi oko kakvih neobičnijih pjesničkih slika, a ako se gdjekad i pojavi kakav retorički ures, onda je naglašeno pučkoga podrijetla: *Jošt pjesmenik ponejaki, prid drugima kano mrav* (str. 6); *Kako snažiš kupus mladi, takve su ti glavice* (str. 12); *Svojim starjim svim pokoran u svom cilom životu / kano sunce koje grije, a nikada kano led* (str. 34); *Nego časom oni svakim privridiše što god bar, / i pčelica s poslom takim med navuče u košar* (str. 43); *Kada otac k duci ide sva se dica vesele, / kod matice mirno side, mirne rado sve pčele, / kad se orlo vija pako i k pilićima pade dol / tad pilići pištu jako, strah zadade njima bol* (str. 68); *Ali zalud on lajaše ko na misec čuko star* (str. 87); *Na pasja ga tira kola* (str. 100); *Od misnika posta novi, do sad kad je stari grob* (str. 116); *Kako janje na zaklanje ide Mandić sad na smrt* (str. 121); *Kako leži ko panj stari za svit ovaj ne mareć* (str. 124); *A u srcu veće mom žila kuca ko s mlatom* (str. 132); *Jer je bio trižan tako kako voda savska jest / kada teče sve jednako, nit se dade s čime smest, / Vedar vazda ko zornica, hitar pako ko jelin* (str. 148); *U mravincu mravak radi i brezposlen neće bit, / pčela ide na cvit mladi onde meda nagrabit* (str. 152); *Teško nomu koga srića kad uzdigne poohli, / ili svitla kom odića nos s paprikom zasoli* (str. 156).

Filipović je u pravome smislu *domorodac*, i ta je osobina prožela svekoliki njegov opus, pa je u tome ključu pisan i *Život Antuna Mandića*. Zacijelo poznavajući slična prijevodna djela – Tomikovićevo i Nagyevo – on se gotovo pionirski poduhvatio slične zadaće, uvjeren kako se i među domaćim ljudima može naći valjanih primjera koji su zaslužili da o njima ostane trajnija uspomena.⁶² Znajući međutim da je stih čitateljima prihvatljiviji od proze – uostalom, ne kaže on bez razloga kako Slavonci *pripivaju Kraljevića Marka čud* – odlučio se za stihovani životopis, vjerujući da će Mandićev primjer tako lakše doprijeti do recipijenata, pa ako ih baš neće stubokom promijeniti, barem će im u pameti ostati njegov zaslužan lik. Pritom, vrijeme mu je išlo na ruku: već postojeći prijevodi životâ slavnih careva i vojskovođa potvrđivali su mu da je takvo što moguće učiniti. Svjestan svojih literarnih sposobnosti, taj dugogodišnji gorjanski župnik nije skrivao lokalpatri-

otski poticaj i didaktične namjere te je Mandićev životopis protkao kojekakvim religiozno-refleksivnim i moralno-poučnim komentarima.

U vrijeme kada epika u stihu polagano prestaje obavljati mnogobrojne književne i izvanknjiževne zadaće, kad se već javlja i svjetovna proza, kad mnogi stariji slavonski književnici više nisu živi i sve je manje onih koji bi se zauzeli oko – kako se to kaže – *narodne knjige*, kad Tomikovićev, Nagyev, Brličev i Filipovićev kalendar udovoljava potrebama najširih, socijalno nižih i literarno nekompetentnih čitateljskih slojeva, kada je mnogima upravo kalendarsko štivo jedini doticaj s pisanom riječju, upravo je tada Adam Filipović književno najaktivniji. Njegova poetika, stajališta o smislu i zadaćama književnosti te sredstvima kojima se one mogu izvršiti prosvjetiteljskoga su podrijetla: knjigom se trebaju širiti napredne ideje. Po onome što je pisao, po čestim lamentima o neobrazovanosti, o *linosti*, o nedostatku novca za tiskanje knjiga, o slaboj školovanosti, o svekolikoj zapuštenosti i u duhovnom i u intelektualnom smislu, situacija u slavonskoj regiji bila je iznimno loša. Konzervativnost, teško mijenjanje ustaljenih navika, vezanost za zemlju, slabo poznavanje domaće književne tradicije, nesklonost inovacijama koje su i u Slavoniju dolazile s novim racionalističkim svjetopogledom – sve je to ostalo upisano u Filipovićevim djelima.

Stoga je on i pjevao onako kako je držao da je u tome trenutku najkorisnije – u svojim kalendarima donosio je poučne sastavke, pjesme su mu bile zabavne, smiješne, često s antropomorfiziranim životinjskim svijetom, dakle ezopovskoga podrijetla; u *Razgovoru priprostome* nudio je pouke za izgradnju čovjekova etosa, a činio je to i u *Životu Antuna Mandića*. No, to njegovo djelo nije važno samo u kontekstu Filipovićeve nastojanja da knjigom mijenja zbilju, da *domorodce* popravi, upozori na negativnosti, unaprijedi im život i ponudi primjer čovjeka iz domaće sredine koji može poslužiti kao uzor. U književnoestetskom pogledu ta je stihovana biografija slabo djelo; Filipović rabi stereotipne, kadšto sasvim nepoetske slike folklornoga podrijetla. Ipak, književnopovijesno i kulturološko značenje *Života Antuna Mandića* treba tražiti drugdje. Odlučujući naime opjevati život ne kojega mitskoga ili povijesnoga junaka, nego izabirući biskupa koji mu je bio suvremenik i kojega je – makar i kratko – poznavao, rasterećujući priču o Mandiću bilo kakvih analoških smislova, Filipović će u slavonskim okvirima ponuditi jedno moderno pisano djelo. U njegovoj perspektivi Antun Mandić nije samo duhovnik, njega ne rese samo kršćanske kreposti, on je ponajprije primjer novoga čovjeka, obrazova-

noga intelektualca koji cijeni znanje, knjige, koji razumije moć škole i učenja. Istodobno, upravo zahvaljujući svojoj naobraženosti može unaprijediti domovinu, i to u sasvim praktičnom, gospodarskom pogledu, on u nju unosi navike i običaje razvijenoga svijeta.

Ono po čemu je Filipovićev životopis đakovačkoga biskupa zanimljiv jest činjenica da je on napustio neumjeren prigodničarski ton, da je bio spreman – a zarad istinitosti – pisati i o njegovim pogreškama, slabostima i manama, što je, barem kada je o malobrojnim primjerima takve literature u slavonskoj književnosti riječ, velika novost. On jednostavno želi biti pouzdan, objektivan i kritičan, što pokazuje i to da je u djelo unosio i tuđa mišljenja, ono što se o biskupu govorilo, što je čuo od drugih. Nadalje, Filipović je uvelike proširio granice žanra biografije budući da je uz biskupov životopis donosio i mnoštvo različitih kulturoloških referencija o prilikama u Slavoniji na prijelazu stoljećâ. Te manje tematske cjeline imaju prosvjetiteljsku funkciju; upozoravajući na negativne pojave, autor ih je htio ispravljati i zamjenjivati boljim i drukčijim načinima ponašanja prema bližnjemu, ali i domovini u cjelini. Stajališta koja pritom zastupa demokratskoga su podrijetla; on vjeruje u moć znanja, no ono u njegovoj perspektivi nije namijenjeno samo pojedincima nego svima. Nema u njega nikakve ekskluzivnosti, on ne zastupa nikakvu plemićku ideologiju, socijalna diferencijacija ne postoji. Postoji samo plemenit karakter koji se može oblikovati jedino i isključivo čitanjem knjiga, učenjem, i to cijeloga života. Ili, kako bi to Filipović rekao: *Ali čovik koji znade da učiti ima što / doklem pare još imade uči vazda čestito* (str. 86).

U *Životu Antuna Mandića* svakodnevica je važna tema; ušli su u to djelo sadržaji koje se tiču običnoga, priprostoga čovjeka, slavonskoga seljaka koji se tek trebao emancipirati i kojemu je u tomu trebalo pomoći. Činio je to Filipović tako što mu je ponudio oponašanja vrijedan život, ali i niz pouka kojih se dobro pridržavati. Ispisujući stihove u kojima je lamentirao nad zaostalošću slavonskih krajeva, pripovijedajući o životnom putu siromašnoga seljačkog djeteta do položaja biskupa koji se u svojoj biskupiji ponašao poput dobroga *kućnika* i poduzimao niz konkretnih poteza koji su mogli pridonijeti gospodarskom napretku, Adam Filipović ostavio je svjedočanstvo i o sebi samome, o svojim željama i htijenjima, pa se u *Životu Antuna Mandića* osjeti i određena crta autobiografizma. No, Filipović nikada nije nastupao s pozicija zaoštrene kršćanske dogme, nema u njega prijetnji strašnim pričama, paklenim mukama i infernalnim nemanima, a i nebesko uživanje rijetko

se spominje. Usredotočen je na zemaljski život, tu nalazi čovjekovu sreću koju može zajamčiti obrazovanje. Pritom je pjesnik bio sasvim benevolentan prema različitim oblicima pučke zabave, znajući da život ne treba protjecati samo u radu nego njegov sastavni dio trebaju činiti i trenuci opuštanja.

Po nakani da za temu uzme sudbinu domaćega čovjeka koji svojim primjerom posvjedočuje kako se to može – slikovito kazano – *uspjeti* i pritom biti od iznimne koristi zajednici, težnjom za objektivnim prikazivanjem činjenica, svođenjem biskupova lika u prihvatljive, ljudske dimenzije, inzistiranjem na humanim načelima ponašanja, zalaganjem za demokratizaciju odnosa među različitim slojevima i njihovo izjednačavanje kad je riječ o prosvjetljenosti knjigom, opisom kulturološkoga konteksta, kritičkim povezivanjem različitih izvora podataka – *pokopno govorenje* Karle Pavića, ono čemu je sam svjedočio i ono što je čuo od drugih – Adam Filipović napisao je zanimljivo i važno djelo koje ne samo što opisuje Slavoniju s kraja 18. i početka 19. stoljeća, zadaće koje su se pred književnika u to doba postavljale, nego upućuje i na jedno drukčije razumijevanje biografskoga žanra, pomicanje njegovih granica. Vidi se to i po tomu što je *Život Antuna Mandića* u Wurzbachovu *Leksikonu* (Wien 1867) naveden kao jedina literatura, dok ga suvremeniji prikazi navode kao ozbiljan izvor za rekonstrukciju biskupova života.

BILJEŠKE

¹ Rodio se u Velikoj Kopanici 2. rujna 1792. Šest razreda gimnazije završio je u Vinkovcima (1805–1811), a filozofiju i bogosloviju u Đakovu (1811–1815). Zaredio ga je 1816. godine biskup Emerik Karlo Raffay. Prvo je službovao kao kapelan u Vrbici i Osijeku, a 1824. postaje profesor bogoslovije u đakovačkome sjemeništu. Od 1832. župnik je u Gorjanima, gdje je živio do smrti, 25. rujna 1871. Oporuku je sastavio 23. ožujka 1871, a u njoj, između ostaloga, kaže: »Što se mojih stvari tiče, ja sam sve založio prije nekoliko godina, da s' njima pokrijem dug moj, a ostao mi je krevet i nekoliko stvarčica u sobi, i te sve, kako stoje i leže isto gori rečenom Bratu G. Boži Topaloviću župniku, momu nasljedniku i hranitelju ostavljam, da moje, kad umre tielo u Reverendi, Rocheti, stoli i biretu, i to sve u starom dade u Sanduku najprije prostiem u koli odvesti, i kočiašu nek plati do groblja tri forinta. Drugom nikom ništa neostavljam, jer i nemam ništa, a za moju dušu valja da će duhovna bratja svete misse govoriti, kako sam i ja više nego 50 godina govorio.« Ferdo

Filipović, »Adam Filipović heldentalski«, *Glasnik biskupije Djakovačko-Sriemske*, teč. I, br. 20, u Djakovu, dne 30. studenoga 1873, str. 175.

² »Književno-prosvjetni rad Adama Filipovića Heldentalskoga«, *Rad JAZU*, 203, Zagreb 1914, str. 1-127.

³ RAZGOVOR | PRIPROSTI; | ILLITI: | vèrtlar s' Povèrtaljemse razgovara. | Svimah Slavoncimah na Poshtenje prikazuje | ADAM PHILIPPOVICH | OD HELDENTHAL, | MISNIK. | s' *Dopushtenjem plem. Stareshinah.* | U *OSSIKU*, | Pritiskano s' Slovih M. A. DIVALD, pr. Knjig. | Godine 1822. Muzej Slavonije, Osijek, Zavičajna zbirka *Essekiana*.

⁴ *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Matica hrvatska, Zagreb 21961, str. 415.

⁵ Nav. dj., str. 415. Treba reći da je Vladoju Dukat u bilo poznato danas zagubljeno Filipovićevo djelo *Dvogovor diloredni između cvitara i cvitća*, koje sam autor spominje u predgovoru *Razgovora priprostoga*: »Ja imadem i drugu knjižicu na ovaj način složenu pod imenom 'U cvitnjaku cvitar s cvitom se razgovara' i čini mi se da sam lipše nju sgotovio, jer su od lipši stvari u njoj nauči. Ako vam ova knjižica bude povoljna i želite drugu sada rečenu imati, pišite mi pak ću ja nju dati štampati«, str. V.

⁶ XIVOT | VELIKOGA BISKUPA, PRIVE- | LIKOGA DOMORODCA, I NAJVEECHE- | GA PRIATELJA NASHEGA | ANTUNA | MANDICHA. | IZPISAN | PO | RADOSLAVU OD PANONIE SAVSKE. | NÁRODU PAKO BISKUPIE BOSANSKE ILLI | DJAKOVAC- | SKE, I SRIMSKE SJEDI- | NJENE PRIKAZAN, | PO | ADAMU PHILIPPOVICH | OD HELDENTHAL MISNIKU. | S' *Dopushtenjem plem. Stareshinah.* | U *Pecuhu Slovim Stipana Knexe- | vich Králjevog Knjigatishca* 1823. Muzej Slavonije, Osijek, G – 2171. Djelo je najvjerojatnije napisano u Osijeku, gdje je Filipović bio kapelan u gornjogradskoj župi.

⁷ »Prigodni spisi o Strossmayerovim prethodnicima«, u: *Spomen-cvijeće iz hrvatskih i slovenskih dubrava*, Matica hrvatska, Zagreb 1900, str. 180.

⁸ Vladoje Dukat, nav. dj., str. 29-36.

⁹ »Neki prigodni pjesnici hrvatski iz Slavonije pod konac 18. vijeka i na početku 19«, *Nastavni vjesnik*, XXIII, 7, Zagreb 1915, str. 510.

¹⁰ *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1945, str. 102-103.

¹¹ Ivan Kovačević, nav. dj., str. 511.

¹² »Barokni iluminizam ili iluministički barok Adama Filipovića«, u: *Cljučevi raja. Hrvatski književni barok i slavonska književnost 18. stoljeća*, priredila Julijana Matanović, Meandar, Zagreb 1995, str. 200.

¹³ D(ean) D(uda), »Filipović«, *Adam*, u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, urednici Dunja Fališevac, Krešimir Nemeć, Darko Novaković, Školska knjiga, Zagreb 2000, str. 217.

¹⁴ Čemu ta mistifikacija, ne bih znao reći.

¹⁵ Riječ je o književnoj vrsti čije je podrijetlo srednjovjekovno, a u staroj hrvatskoj književnosti možemo naći više primjera *tuženja*: *Tužba grada Hjeropolima* Marka Marulića, *Tužba grada Budima* Mavra Vetranovića Čavčića, *Grad Dubrovnik vlastelom u trešnju* Nikolice Bunića, *Odiljenje sigetsko* Pavla Rittera Vitezovića, *tužba Sicilije u Svetoj Rožaliji* Antuna Kanižlića.

¹⁶ POKOPNO GOVORENJE | KOJE | O SPROVODU | PRIUZVISHENOGA, PRISVITLOGA, | I PRIPOSHTOVANOGA | GOSPODINA | ANTUNA MANDICHA | BOXJOM, | APOSTOLSKJE STOLICE MILOSTYOM | STOLNIH CERKVIH BOSANSKE, ILLITI DIAKOVACSKJE, I SRIEMSKJE | ZAKONITO UJEDINYENIH BISKUPA, ZLAMENITOG REDA S. | STIPANA KRALYA APOSTOLSKOGA KOMMENDATORA, | NYIOVOG POSVETYENOG, CESARO-KRALYEVSK LICSANSTVA A ZBILYNOGA, I NUTARNYEGA VICHNIKA, | U | STOLNOJ CERKVI DIAKOVACSKOJ S. PETRA | APOSTOLA, | NA DAN JEDANAJESTI MISECA OXUJKA, GODINE 1815. | OBDERXAVANOMU, | RECSE | KARLA PAVICH, | ISTIH BISKUPIAH MISNIK, OPAT BLAXENE MARIE DIVICE U BIHARU, MITRO- | VACSKI, I SHTOBA SLAVNE REGIMENTE PETROVARADINSKE PAROK, | OKOLISHA MITROVACSKOGA VICE-ARCHI DIACON, I PLEMENITE | SRIMSKJE VARMEDYE ASSESSOR. | U OSSIKU | Slovima Bashtinikah Divaltovih Povlastyenoga Knyigo-Utishtenika. 1816. Muzej Slavonije, Osijek, Zavičajna zbirka *Essekiana*.

¹⁷ Mandića je naslijedio Emerik Karlo Raffay (1816–1830).

¹⁸ SVOJ BISKUPII | NA XELJNO-VESELU USPOMENU | PRICSASTNOGA ZARUCSENJA | I | UVEDENJA, | PRISVITLOGA | PRIPOSHTOVANOGA | GOSPODINA | PAVLA MATHIE | SUCSICHA | BISKUPA PRIVIRNOGA BOGU, | CERKVI, PAPI, CESARO-KRALJU | I | DOMOVINI, BISKUPII | SLUXBI, | PO | PRINESHENJU NJE GOVOM SA STOLICE | VISOKOPOSHTOVANE BISKUPSKE | STOJNOG BIOGRADA, NA STOLICU | PRIUZVISHENU BISKUPIE BOSNE. | Godine 1830. | U OSIKU, | Slovothijem Martina Aloysie Divald povlastje- | nog Knjigotisca. Muzej Slavonije, Osijek, Zavičajna zbirka *Essekiana*.

¹⁹ »Diarium Parochialis Ecclesiae Interioris Civitatis Essek Sancto Michaeli Archangelo dicatae: Domus Parochialis, Casuumque rarius contingentium ab Anno 1798-o, Sub Antonio Josepho Turkovics, in Superiore Civitate Essek Anno 1758-o nato, Parocho, et Vice Archidiacono Loci« (Ljetopis župne crkve Nutarnjega grada Osijeka posvećene sv. Mihovilu arkandelu, župnog dvora i značajnijih zbivanja od 1798. godine, a pisao ga je Antun Josip Turković, župnik i vicearkidakon mjesta, rođen u Gornjem gradu u Osijeku 1757. godine), u: Stjepan Sršan, *Osječki ljetopisi 1686.-1945.*, Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek 1993, str. 257-299.

²⁰ ISTRI ADCOLARVM | GEOGRAPHIA VETVS | E | MONVMENTIS EPIGRAPHICIS, MARMORIBVS, | NVMIS, TABELLIS ERVTA | ET | COMMENTARIIS ILLVSTRATA | A | P. MATH. PETRO KATANCSICH O. M. S. P. F. PROV. CAPISTR. | AA. LL. ET PHILOS. DOCT. IN REG. VNIVERS. HVNG. ANTIQVIT. AC NVMISM. PROF. | ET BIBLIOTH. CVST. EMERIT. | PARS I | BVDAE | SVMTIBVS TYPOGRAPHIAE REGIAE VNIVERSITATIS HVNGARICAE MDCCCXXVI. Muzej Slavonije, Osijek, R – 1134/I.

²¹ »Vitam suam Auctor, quam a tempore, quo Zagrabia ex Humanioribus Studiis ad Regiam Scientiarum Vniuersitatem Hungaricam Pertinentem, Concursum mediante, pro Archeologiae et Numismatae Professorem, cum quo Bibliothecae Custodis iunctum erat Officium, promotus duxerat, ipse quidem in Manuscripto reliquit; a quo, quod magnam contineret molem, ad iustum Volumen astructuram, solummodo Natalium ipsius

De scriptio, fermone metrico adornata, ad Pofteros hifce transmittitur«, str. VIII. (Autor je svoj životopis ostavio u rukopisu, a vodio ga je od vremena kad je sa studija humanističkih disciplina u Zagrebu bio promaknut na Ugarsko kraljevsko sveučilište u Pešti, posredstvom natječaja za profesora arheologije i numizmatike, s čime je bila skopčana i služba knjižničara. Kako bi cio dosegao golem opseg, dovoljan za dobar svezak, ovdje se potomstvu predaje samo opis njegova rođenja, izveden u metričkom izričaju.) S latinskoga preveo Stanko Andrić. Pjesma *Stirps Katanich* nalazi se na str. XXIII-XXX navedenoga izdanja. U prozi ju je i na hrvatskome jeziku objelodanio Ivan Medved: »Prvi dio Katančićeve autobiografije«, *Nastavni vjesnik*, XXXVI, 1-2, Zagreb 1927, str. 43-49.

²² *Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića*, Stari pisci hrvatski, knjiga XXVI, priredio za štampu i uvod napisao T. Matić, JAZU, Zagreb 1940, str. 145-166.

²³ Evo jednog karakterističnog primjera:

»Da njegovim naslidnikom svašta dosta ostane,
da se služe u svom viku koju stvar kad spopane,
seb' suvaru, a i njima zarad hasne načini
da pomoći u svačemu nju praveći namini.
Drva dosta jer je šume pepelarê dovede,
od tog čini mloge sume koje iz drv' izvede.
Vridni kućnik kućit znade, da imade svašta dost,
osobito kad imade novca tad je njemu radost;
drva bija od te šume, kako toič već kaza,
iza nje se novac uzme i oto ja pokaza.
Eto kesi gladnoj lika što j' za drva primio,
eto novca iz Osika kog za fate dobio.« (str. 111)

²⁴ Biskup je od 1773. do 1805. godine.

²⁵ XIVOT | PETRA | VELIKOGA | CZARA RUSSIE | IZPISAN OD ARKIMANDRIE | ANTONIE KATIFORA | I TRECHI PUT | NA SVITLO DAN U JEZIK TALIANSKI | A SADA | PRINESHEN U ILLYRICSKI SLAVONSKI | SMALIM NADODANJEM | OD | O. F. Alexandra Tomikovicha | Franciskana | Derxave Kapi ftranske. | *S-dopushtenjem Starishinah*. | Utishten u O fiku slovima Mart. Divald. | 1794. Muzej Slavonije, Osijek, Zavičajna zbirka *Essekiana*. O tom je djelu u novije vrijeme pisala Dunja Fališevac: »Demokratizacija i sekularizacija hrvatske književne kulture: počeci svjetovne proze«, u: *Kaliopin vrt II*, Književni krug, Split 2003, osobito str. 151-153.

²⁶ IZPISZAVANYE | XIVLENYA ICSINIH | NAPOLEONA | CZESZARA FRANCZU-ZAH | I | KRALYA OD ITALIE | od | Nyegovog Narodgyena do vrmena fzkloplye- l noga mira u Tilsitu | iz | Nimachkoga u narodni Jezik | prenesheno | po | ANTUNU NAGY | u Zagrebaskoi Vi fzkoi Ucsioniczi Dogo- l dovcsine Opcsin fzke, i Domorodaczke Cze fzar fzko Kralyev fzko- l mu Sztavlenomu Nauchitelyu, i po Derxava Or fzaga magyar- l fzkoga prisegnutomu Pravde Branitelyu. | *U Zagrebu*, l Szlovo fzti fzkom Novo fzel fzkim 1810. Muzej Slavonije, Osijek, G – 2080. Nije možda nezanimljivo spomenuti da se Nagy nalazi na popisu pretplatnika Filipovićeve knjige *Razgovor priprosti*: »Gosp. Nagy Antun kod Visokog kraljevskog mađarskog namistnog Sabora knjigâ razsudnik i prividaoc.«

²⁷ Tomo Matić, primjerice, kaže: »Tomiković naprotiv nije volio spominjati nedostatke Petrova odgoja, jamačno mu se činilo, da bi to bila nelijepa sjena na sjajnome liku carevu, kako ga je on želio prikazati svojim čitaocima. (...) Ima i inače primjera, gdje je Tomiković brižno uklanjao iz svoje knjige sve, što bi moglo pred čitaocima možebiti potamniti sjaj carskoga dostojanstva Petrova. (...) U Tomikovića nema o svemu tome ni riječi: očito mu se činilo, da bi se njegovih čitalaca nezgodno dojmilo, kada bi im se reklo, da je onakav vladar, kakav je bio Petar Veliki, tražio priznanje imperatorskoga naslova redom od svih evropskih vladara i vladarčića.« – »Tomikovićeve 'Život Petra Velikoga' i njegov talijanski izvornik«, *Rad JAZU*, 285, Zagreb 1951, str. 9, 10.

²⁸ *Književno-prosvjetni rad Adama Filipovića Heldentalskoga*, str. 12, 13.

²⁹ »Reljković je umr'o u Vinkovcima god. 1798., a tri godine kasnije umr'o je i njegov sin Josip, pisac 'Kućnika', bivši paroh u Vinkovcima i profesor na tamošnjoj gimnaziji; kad je dakle Filipović došao u Vinkovce, gdje je svršio srednje škole – a to je bilo negdje između god. 1804. i 1810. – , još je bila u gradu živa uspomena na oba Reljkovića, pa što je onda kao dječak slušao pripovijedati o njima, tijekom se kasnije poslužio u svom 'Izpisu'.« Vladoje Dukat, nav. dj., str. 12-13. Inače, poslije je autor utvrdio točne godine Filipovićeve školovanja u Vinkovcima: bilo je to od 1805. do 1811. godine. Vidjeti: »Sitnice o Adamu Filipoviću Heldentalskom«, *Nastavni vjesnik*, XXXIX, Zagreb 1930-1931, str. 76.

³⁰ On se, primjerice, pobrinuo da se poslije Kanižličeve smrti tiska *Sveta Rožalija* (Beč 1780) i *Kamen pravi smutnje velike* (Osijek 1780), latinske pjesme Franje Sebastijanovića, *Poemata, sparsim antea edita, amicae memoriae caussa collecta recusaque* (Budim 1805), a platio je troškove objavljivanja djela *Otiurum Croatiae liber unus* (Budim 1806) zagrebačkoga gimnazijskog profesora Josipa Mikoczija

³¹ *Književno-prosvjetni rad Adama Filipovića Heldentalskoga*, osobito str. 43-101. Filipovićeve rođak Ferdo tvrdio je da je kalendar »već god. 1822 počeo izdavati pa ga uprav do svoje smrti nastavio«. »Adam Filipović heldentalski«, *Glasnik biskupije Džakovačko-Sriemske*, teč. I, br. 20, u Džakovu, dne 30. listopada 1873, str. 160. Dukat pak nagađa da »god. 1867. Filipović nije više uređivao kalendara, ako mu je možda i ostao vjernijem suradnikom«. Nav. dj., str. 49.

³² »Književna slika Slavonije u prvoj poli 19. vieka«, *Glasnik Biskupija bosanske i sriemske*, tečaj XVII, br. XXIII, u Džakovu 15. prosinca 1889, str. 257.

³³ Svjestan je on svojih mogućnosti pa kaže: »Al kad neće ljudi taki mora pisat Radoslav, / još pjesmenik ponejaki, prid drugima kano mrav«, str. 6. Nešto slično reći će i u predgovoru *Razgovora priprostoga*: »Ovaj moj *Razgovor* strani većoj naučni ljudi neće se dopasti, i ako se još svrhu mene razljute, drago će mi biti, ne bi l' se i oni na otaj način kakogod navrkali što god boljega pisati i izdati. Koji se pako ne broje med naučne ljude opaziti će priprostost moga pisanja, i jer će im se lagačko viditi, moći će mene naslidujuć lako i prilako u pisanju nadvisiti«, str. IV

³⁴ Ferdo Filipović kaže: »U njegovu spavaću sobu nije žensko oko ni zaviriti smjelo, niti se ikada grijala, osim u zadnje vrieme. Postelju mu nikad nitko nije namješćao, ležao je kô na daski. Ako bi mu zima bila, pokrio bi se još reverendom oli gunjcem. (...) Odjeću je riedko kada i pod silu mienjao, a obuća mu se nije nikad čistila. U cijeloj kući nisi mogao naći zrcala ili kefu. Kraj svega toga bio je ipak uvijek čist, ugledan. Kad je kroz selo išao nosio

je nekakovu ogromnu, nezgrapnu palicu, al pseto nebi nikad na njega zalajalo.« – »Adam Filipović heldentalski«, *Glasnik biskupije Djakovačko-Sriemske*, teč. I, br. 18, u Djakovu, dne 30. rujna 1873, str. 143. Ovako pak Matija Pavić: »Svaki napredak je razumio izuzam onoga, koji bi se ticao osobnih i vanjskih njegovih navika; nu pod tom vanjštinom priproptom i zanemarenom prebivala je duša kojoj je cilj životni bio jasan, koja je nadjačala prolazni lik tjelesni.« – »Književna slika Slavonije u prvoj poli 19. vieka«, str. 257-258.

³⁵ Spomenut će obojicu u sedamnaestome članku:

»I Vinkovci selo, prije regimentska stolica,
varošćić se reći smije, jer je lipšeg već lica,
i Vinkovci, velim, tada dobi škole nimačke,
šest latinski iznenada, ili zvao nje đačke.
Tad Relković, parok dični i pisaoc *Kučnika*,
bi profesor dobrorični, najučniji svog vika.
On i otac glasni biše kod našega naroda,
i svoj narod oblubiše i daše mu svog ploda;
otac sinu otac bija i komšija bija njem',
što bit more poštenije, oba dična što s' u svem'.
Kapetanstvo otac ima, a parok je njegov sin,
vridan svaki, da se štima, neka bude dosta vami s tim.« (str. 53-54)

³⁶ »O korizmi i prišašću tako je neumoran bio katehetovanjem, učenjem molitava, katekizma, crkvenoga pjevanja, čak i poučavanjem u čitanju i pisanju, da je njegova kuća mladežom *obojega spola* (ist. M. T.) od jutra do njeko doba večeri vrvila. Nije on štedio zaoto ni svoga žepa, te je svakomu djetetu, djevojci, momčetu davao po jedan '*kratki nauk*', '*Vienac*', '*Vrata nebeska*' oli inu molitvenicu; dielio jim je krunice, medalje, sv. slike itd. te što ni u jednoj župi nisi doživio, to ćeš viditi u Gorjanih, da staro i mlado, mužko i žensko nose u crkvu kakovu sv. knjigu ili molitvenik.« Ferdo Filipović, »Adam Filipović heldentalski«, *Glasnik biskupije Djakovačko-Sriemske*, teč. I, br. 16, u Djakovu, dne 31. kolovoza 1873, str. 128.

³⁷ Zanimljiva je opaska Ignjata Alojzija Brlića koju je on iznio u pismu sinu Andriji Torkvatu u pismu od 8. veljače 1845. godine: »Što se tiče podučavanja za prosti puk, to moj kalendar (misli se na *Novouredjeni ilirski kalendar iliti Svetodanik* koji je izdavao u Budimu od 1836. do smrti, 1855. – nap. M. T.) niti je imao, niti želim da ima. – Novine su podučavanje, Danica podučavanje, Zora je podučavanje, sve knjige što se pišu – sve je podučavanje; za koga je ovo podučavanje? za nikoga jer nitko neštije. – Puk se podučava sa smišnim stvarima, ljudi traže Ezopovih fabula, traže Relkovića Satira, traže svake godine kalendar; koji ima više smišnoga, taj je dražji, od novih traže kadkad pismarice – drugo puk neće da štije, još je dite, još se hoće da zabavlja. – Vox populi vox Dei – kroz fabule, pisme, pripovidke, poslovice, smišne dositke etc. etc. etc. – hoće se puk da podučava, to želi, to bi štio; za suhoparne stvari nemari. – A tko piše za puk? – U ovo vrime *nitko*. Pametna mladež za pametnije od sebe piše, a tko štije? – nitko. Ergo mlati po praznoj slami!« *Pisma sinu Andriji Torkvatu 1836–1855*, Knjiga I, Izdanje Hrvatskog izdavalačkog bibliografskog zavoda, Zagreb 1942, str. 84-85.

³⁸ To će Filipović ponoviti na još nekoliko mjesta:

»Ja Mandića tebi stavi da se u njegov uglediš,
po njem, dakle, seb' spravi da svoj život utvrdiš.« (str. 147)

»Eto Mandić vodopija, eto Mandić trizni moj,
vridan slave, a ne smija, s' šnjim štioče ti postoj
i od njega virno uči triznost, kripost ljubljenu
i tako se dobro skuči za dušicu poštnu.« (str. 149)

»Eto, dakle, mogućnoga mog biskupa Mandića
iz govora svega moga razvidiste sva vića.
Ja ga metni prid vas, ljudi, il vam štiti il ne štiti,
koji hoće neka sudi je li poso moj čestit.
Ja bi rada oto samo da što Mandić kad dobro
– kako sam vam kazo amo – činit za se jest obro
da bi i vi dobro ono učinili radostno,
a što vam je nepovoljno ili nije kripostno
da bi i vi, bratćo mila, ne činili nigda rad,
Radoslav je zato dila pometao prid vas sad.« (str. 181)

³⁹ »Četvrtak, 6. studenog 1806. godine upisan je zlatnim slovima i u povijest đakovačke biskupije i u povijest visokog školstva na našem području. Naime toga dana pošao je biskup Antun Mandić u pratnji svih članova Stolnoga kaptola u sjemenište gdje ga je dočekao ravnatelj zavoda, profesorski zbor i studenti bogoslovije i filozofije, njih 53, i tu svečanim slovom otvorio 'Lyceum episcopale' s dva odsjeka, teološkim i filozofskim.« Marin Srakić, »Antun Mandić, biskup, realizator školskih reforma u Hrvatskoj«, u: *Zbornik radova o Marijanu Lanosoviću*, urednici Zbornika akademik Dragutin Tadijanović i dr. Đuro Berber, JAZU, Zavod za znanstveni rad Osijek, Osijek 1985, str. 91.

⁴⁰ Tom već zaboravljenom epizodom u novije se vrijeme pozabavio Ennio Stipčević objašnjavajući svu impozantnost Mandićeve odluke: »Biskup Mandić osobno je zaslužan za – današnjim rječnikom rečeno – najveći 'transfer' u glazbenom životu Slavonije u to doba: u Đakovo dolazi Haibel 'i Beč svoj ostavlja', reći se poslije neki slavonski kroničar. Biskup Mandić znao je ono što mnogi danas moćnici nikako da shvate, a to je da vrhunski profesionalizam valja platiti, i to obrano! Tako je dao sagraditi nekoliko kuća namijenjenih 'koralistima' đakovačke stolnice. Primali su izdašnu plaću od četiristo forinti godišnje, a uz to su dobili na uživanje svaki po jednu kuću s pripadajućom parcelom okućnice. Haibelu je pak bilo ponuđeno da bude 'regens chori', plaća mu je bila petsto devedeset forinti godišnje, te je uz to dobio i besplatni smještaj. Nekoliko se stvari odjednom poklopilo. Haibelu je sredinom veljače 1806. u Beču preminula prva žena Katarina i bio je, čini se, sklon promjeni sredine. Na jesen te iste godine Haibel se u Đakovu ženi Sofijom Weber, sestrom Konstanze rođ. Weber, udovice Wolfganga Amadeusa Mozarta. Tu bračnu vezu sa Sofijom iz roda Weberovih i uopće njegove dobre prijateljske kontakte s Wolfgangom Amadeusom spominjat će svi budući Mozartovi i, dakako, Haibelovi biografi. Štoviše, Haibel će 1806. u Đakovo dati dopremiti mali klavikord, svojedobno Mozartovo vlasništvo. Na tom je instrumentu Haibel muzicirao i skladao sve do smrti 1826., kada je udovica Sofija dopustila da se privatna imovina njezina muža rasproda. Danas Mozartov i Haibelov klavikord resi dvorane jednoga

budimpeštanskog muzeja, dok mi ne samo što ne brinemo o instrumentu, nego i Haibelove đakovačke mise prepuštamo zaboravu. A ne bi trebalo!« – »Mozartov šurjak u Đakovu«, u: *Etide za lijevu ruku*, Znanje, Zagreb 2000, str. 93-94.

⁴¹ Kako je već napomenuto, Mandić je mnogo polagao na unapređivanje školstva. Kada je postao biskup, Đakovo je »u pravom smislu selo sa svega 1230 stanovnika«. Upravo u takvu mjestu on je ubrzo osnovao Bogoslovno sjemenište, uz četverogodišnji studij teologije otvorio je i dvogodišnji filozofski pripravnici tečaj, uspio je 1813. godine postići da škola s dva razreda dobije i treći, s tri učitelja; nadalje, »otvorio je škole u Piškorevcima, Semeljcima, Trnavi, Gorjanima i Vrbici. Kroz osam godina svoga upravljanja biskupijom uspio je da sva župska središta dobiju svoje pučke škole.« Marin Srakić, nav. dj., str. 94. Osim toga, već je prije, kao inspektor narodnih škola, zadužen za provedbu školskih reformi Marije Terezije, sastavio hrvatsko-njemački pravopis *Uputjenje k slavonskomu pravopisanju za potrebu narodnijeh učionica u Kraljestvu Slavonije* (Ofen 1779). Također, uz Josipa Krmptića i Marijana Lanosovića, bio je u komisiji za ocjenu rječnika Joakima Stullija, dapače, »u svojstvu predsjednika Pravopisne komisije u Beču god. 1785. Mandić uspije da Stullij izmijeni dubrovačko-dalmatinsku grafiču i uvede grafiču blisku onoj uvedenoj u narodne škole Hrvatske i Slavonije te tako i s te strane pridonese stvaranju zajedničkoga hrvatskog pravopisa.« Mijo Brlek, *Leksikograf Joakim Stullij (1730-1817)*, za tisak pripremio prof. dr. Josip Vončina, JAZU, Zagreb 1987, str. 83. Zlatko Vince, »Antun Mandić kao kulturni i prosvjetni radnik«, *Diacovenia*, IV, 1, Đakovo 1996, str. 155-166. *Uputjenje k slavonskomu pravopisanju* izišlo je pretiskom u nakladi Matice hrvatske, Osijek 1998, a priredila ga je i pogovorom popratila Ana Pintarić.

⁴² O tomu svjedoči i Filipovićevo *Pozdrava na prave Slavonce*, proglas koji je objavio u *Novom i starom kalendaru slavonskom* za 1826. godinu i u kojemu je iznio prijedlog o osnivanju društva koje bi novčano pomagalo tiskanje knjiga. U njemu, između ostaloga, kaže: »Braćo, ima nas, koji po dvoje troje nimačke novine držimo, ima nas također, koji za jedan nimački kalendar po 2,5 i do 10 fl. dademo, – ima nas, koji novce utaman trošimo ni sirotu na tilu ni sirotu na razumi pomagajući. Spomenimo se dakle našega slavnog jezika, naše slatke domovine i našega ljubeznog starog naroda, uzdignimo pismenstvo, poverimo našu slavu, uvrižimo plemenite nauke i dajmo pomoć, koliko možemo. Što sirotnomu narodu budemo dali, onde nismo štetovali; što drugačije budemo rasipali, jesmo ljudi nevaljali. Činite, žurite se i ljubezno trsite se, da i mi naše na priliku drugih naroda pismenstvo uzdignemo, ako ne na onaj skaln visoki, na komu ostali veliki narodi stoje, ono barem koliko je nami moguće.« Tomo Matić, *Iz hrvatske književnosti u Slavoniji prije Preporoda*, Izdanje Hrvatskoga izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb 1942, str. 225. Kako je već konstatirao Vladoje Dukatić – koji je prvi obznanio proglas – »Filipovićevo je dobro sjeme, kao mnogo drugo u ono doba, palo na neplodno tlo: u potonjim eksemplarima kalendara nema više pomena o tom 'Sdruxenju'.« – »Proglas za osnivanje narodnoga književnoga društva od god. 1826.«, *Nastavni vjesnik*, XII, Zagreb 1903, str. 550.

⁴³ Nagyev prijevod knjige o Napoleonu na kraju ima dodatak, posebno numeriran (str. 1-20), a naslovljen *Napoleona osobno življenje, njegovi prijatelji, domaćine i anekdote*. Tu je rečeno kako je Napoleon izgledao, kako hodao i govorio, koje je jezike znao, čak i kakav mu je bio rukopis (»On piše jako zločesto, na tuliko da se njegovo pismo teško štiti more,

ali drugač slog njegovih u običajom govorenju je snažan i vrlo kriptostan«, str. 2), govori se o »prvoj drugarici« Jozefini, braći, prijateljima, zatim slijede kratke priče koje osvjetljavaju njegov privatni lik, a kroz obične, svakodnevne situacije. Filipović također opisuje Mandićev izgled (*članak XLIV*), kazuje nam kakav je bio u govoru (*članak XLV*), kako se odnosio prema drugima (*članak XLVIII*) te u tome kontekstu bilježi i *anegdotu* sa starcem iz Yuke. Te sličnosti doista mogu biti slučajnost, no nije neosnovano pomisliti da je autor *Života Antuna Mandića* čitao Napoleonov životopis, koji mu je mogao biti neka vrsta putokaza o tome kako sastaviti nečiju biografiju, tj. koji sve sadržaji u nju mogu ući.

⁴⁴ Piše Filipović:

»On naravi bi žestoke, što zamisli, uradi
i poslove sve duboke on sa svime poradi;
što imade danas radit, ne ostavi do sutra
i voljaše baš ogladit, nego čekat do jutra.« (str. 141)

⁴⁵ Prijatelj je Platon, prijatelj i Sokrat, ali je veća prijateljica istina; Bez ljutnje i pristranosti, kojih uzroke nadaleko izbjegavam.

⁴⁶ Evo kako to objašnjava Karla Pavić: »Onda bo kad je na privisoko izvolenje vičnje slave dostojne kraljice MARIJE TERESIJE biskup GALJUF za biskupije horvatske i slavonske urediti, s drugima biskupi u Beč pozvan bio, al u snagi od velike starosti oslabljen ići nije mogao, misto sebe svoga virnoga i privrstnoga s punomoćom oružana poslao je kanonika MANDIĆA. Ovi u tako važnom poslanju s onom vladao se je prama svom biskupu virnostju i prama drugima bližjih crkvi biskupom razbornostju da ne samo biskupiju Požešku, koja bi se onda njemu za ljubav stvorila bila, sebi već sigurno obećanu, primiti nije hotio, da se krivac virolomstva ne učine, nego i za ovo uređenje, u komu dan današnji napomenjene obližnje biskupije nalaze se, svojim trudom i virdnostjom mlogo pomoći je donio«, str. 12-13.

⁴⁷ Ovako se o tomu pripovijeda:

»I da banke brani jako, zato njega papiraš
jošt od onda mlogi tako zvati poče velikaš;
kanda papir novac nije kad mu cesar cinu da,
i svatko se vladat smije kako god se sad vlada.
Kad putuje kud na dalja, neće mu se van iztrest,
i banka je baš lagana, srebro mlogo jest tera;
sto forinta, banka spravna, jošt je laglja od pera.« (str. 137)

⁴⁸ Da je Mandić posjedovao i nešto od uobičajene ljudske taštine, potvrđuje opis njegova izgleda, posebice detalj koji objašnjava kako je rješavao problem ćelavosti, a ne želeći nositi vlasulju:

»Tilo pitaš Mandićevo, kako bje biskupa,
i prida te mećem evo kad pohađa po župâ:
punoličan, rumen malo i okrugli obraza;
kose nij' mu gor' ostalo za šišanje makaza,
već je brašnom posipao da b' ćelavost pokrio,
s tim je golo pokrivaio jer baroke nij' ktio.
U tilu je krupan bio, a u hodu hitar vas,
kad bi hodat kudgod ktio, to je bilo sve za čas.

Na seb' čisto svaka nosi, jer ko biskup moraše,
a imade dost inoši koji čistit mogaše.« (str. 156)

Uz riječ *baroke* Filipović daje sljedeće objašnjenje: »Baroka jest tuđa kosa, kano kapa napravljena, koju ćelavi ljudi na glavi nose«, str. 157.

⁴⁹ U tom je kontekstu zanimljiva jedna bilješka Pavićeva *pokopnoga govorenja* u kojoj se točno navodi kome je, za što i koliko novca biskup Mandić oporučno ostavio poslije smrti. Osim što je sredstva namijenio za različite duhovničke potrebe, predvidio ih je i za »oficirske udovice u brodskoj i varadinskoj regimenti brez razlikovanja Zakona«, potom »za udovice spailuka đakovačkoga, takojer brez razlike od Zakona i stanja«, »za udanje dviju dobrih divojaka siromašnih«, »na bolnicu ili špitalj, da se s vrimenom miserikordijani u Đakovo uvedu«, a također »na dan njegovoga pokopanja sirotama da se podili«, str. 26.

⁵⁰ Njegovu selektivnu metodu potvrđuje i jedan navod iz Došenove *Jeka planine* koji neizravno kazuje da je Filipović zacijelo odbacio mnoge objede na Mandićev račun:

»Mudro, lipo Došen reče Relkovića brani kad,
nek njegova rič pritrče, koji ste ju štiti rad:

'Kad tko drugog rad zamaže
sebe po tom blatna kaže,
mazat bo je svačem dano
što je samo zamazano.
Nek iz blata svinja bane
pak se o križ trti stane,
ostati će i križ blatan
prem ako bi bio zlatan.

(...)

Al po sebi što je zlato,
što mu škodi tuđe blato?
Naškodit mu više neće
nego blato kad se meće;
prama zlatu da se znade,
veću cinu da imade.'

Vidi: *Jeka planine* etc., od redka 505 --- 526.« (str. 163-164)

⁵¹ »Antun živi, kazat mogu, jer sam čuo od njega« (str. 40).

»Sam pokojnik više puta pripovida od toga,
ovde moja ništa usta ne pridaju od svoga« (str. 41).

»Moje oko baš umrlo vidi našeg Mandića.« (str. 99)

»Već i dicit svuda dili, ja sam s drugi gledao sam« (str. 104).

»A Mandića sudit smijem od mojega čujenja« (str. 157).

⁵² Filipović bilježi da je to bila nedjelja, str. 64.

⁵³ Marin Srakić također bilježi primjer Mandićeve nagle naravi: »Ovu njegovu žestoku narav potvrđuje jedan događaj koji se dogodio dva mjeseca prije smrti. Netko ga je točno izvijestio o 'neposlušnosti' profesora Bogoslovnog sjemeništa, na temelju čega je on svoj

šestorici oduzeo profesorske službe i poslao ih na župe, a župnike i kapelane postavio na njihova mjesta.« Nav. dj., str. 96.

⁵⁴ Uz taj stih Filipović primeće bilješku, vrlo zanimljivu: »Slavi nikad nisu poduzeli na se da vojske vode ili da obilaze tuđe zemlje kano Nimci. Odvećma su se na svoje kućanstvo zaljubili. Kad imadu dosta zemlje za oranje i travu zarad marve, rane, tada su najblaženiji. Rado plate harač i puzajuća skoro služe gospodarom svojim, suprot kojih uvijek govore, ali ako ovi gospodari njima lipu rič dadu, tada je opet odveć fale. Slavi ili Slavini jesu milosrdni, gostoljubni i odviše i mrze na krađu. Ovako naše stare i sadašnje izpisujem ja, Slavonac, a mloga mojih riči potvrđuje mudri Herder, *Ideen zur Philoso. der Geschichte der Menschheit 3. Band*«, str. 18.

⁵⁵ Luka Marijanović, »Kulturno-prosvjetna i preporodna djelatnost profesora i studenata đakovačke bogoslovijske«, *Diacovensia*, IV, 1, Đakovo 1996, str. 120.

⁵⁶ Da je Adam Filipović rado pio kavu, svjedoči Ferdo Filipović u svojim zapisima, napominjući kako mu je taj napitak ponekad bilo jedino što je blagovao. »Adam Filipović heldentalski«, *Glasnik biskupije Đakovačko-Sriemske*, teč. I, br. 18, u Đakovu, dne 30. rujna 1873, str. 143.

⁵⁷ Naprotiv, biskup Mandić cijenio je narodno blago:

»I ja znam da je slušo pisme našeg jezika,

od njih vridnost kad je kušo, kazo da je velika.« (str. 142)

⁵⁸ Koliko je Filipović vjerovao u snagu znanja i učenja, svjedoči Ferdo Filipović: »Pa kud je ono slabe kapelanske pristojbe, ili što su mu pobožne duše silom nametnule, trošio na knjige, na tiskanje svoga kalendara i drugih knjiga i molitvica, to je često tako oskudjevao, da si je opetke na čizmah sam željeznom žicom prikrapavao«. »Adam Filipović heldentalski«, *Glasnik biskupije Đakovačko-Sriemske*, teč. I, br. 17, u Đakovu, dne 15. rujna 1873, str. 134; »Naravno da je takav čovjek morao neumorno učiti i mnogo čitati. Još kao kapelan trošio je nesetnu paru na knjige, te si je tako vremenom krasnu knjižnicu najizabranijih djela nabavio. (...) Čak pok. biskup Kuković slao mu je sve novine i knjige, koje god su u njegov dvor dolazile, redovito svake nedjelje u Gorjane. Tako je on od rana jutra do njeko doba noći neutrudivo čitao i pisao.« *Glasnik biskupije Đakovačko-Sriemske*, teč. I, br. 20, u Đakovu, dne 30. listopada 1873, str. 160; »Kao Petar Katančić bi se zakopao medju svoje knjige i papire, da bi ga onako malena jedva spazio; po ciele nedjelje nebi ga ni ukućani vidili, van u crkvi. Po njegovih stolovih ležale su čitave gomile otvorenih, poklopljenih, obilježenih knjiga.« *Glasnik biskupije Đakovačko-Sriemske*, teč. I, br. 21, u Đakovu, dne 15. studenoga 1873, str. 167.

⁵⁹ Kaže Filipović:

»Sedam dana on bolova, osmi dušu posla gor',
od pozvanja kažu slova zoveć k mrtvom njem' u zbor.« (str. 125)

»Sedam dana dura bol, on ne moga sist na stol,
nit s kreveta stupit dol, a u njemu bije bol;
mi misnici zbog njeg svi često bismo brižljivi,
a ni ure samo dvi ne hasnismo njemu svi.« (str. 129)

⁶⁰ Sudim da je riječ o istom tipu odluke o kojoj je svojedobno govorio Relković:
»(...) Evo pade mi na pamet da jim dovedem Satira, to jest da jim knjižicu jednu pod ovim

imenom sastavim i u verše složim, jerbo su inako domorodci moji svi pivači i od naravi pjesnici, sva svoja junački učinjena dila u pisma pivaju i u uspomeni drže.« *Satir iliti divji čovik*, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knjiga 19 (Zbornik stihova i proze XVIII. stoljeća), priredio Rafo Bogišić, Matica hrvatska, Zora, Zagreb 1973, str. 127.

⁶¹ Da je Mandić bio poliglot, Filipović naročito ističe:

»Od njega mi kažu stari, a i pišu niki to
za jezike da on mari, sedam znade zaisto:
svoj slavonski materinski, i horvatski s nimačkim,
i francuzski, talijanski, i mađarski s latinskim.
Sedam ljudi, dakle, vridi vridni Antun naš,
zato, dakle, velim vidi da ga slidit ti imaš.« (str. 42)

Treba napomenuti da je i Filipović za svoje doba i sredinu u kojoj je živio bio izvanredno izobražen: »Za to još jamči i njegovo savršeno poznavanje njemačkoga i latinskoga jezika, pa što je još u ono doba nečuvano, čitao je i talijanski, a kao neutrudiv svećenih izvještio se još i u ruskom jeziku.« Ferdo Filipović, »Adam Filipović heldentalski«, *Glasnik biskupije Djakovačko-Sriemske*, teč. I, br. 15, u Djakovu, dne 15. kolovoza 1873, str. 120.

⁶² Sedamnaest godina nakon izlaska Filipovićeve knjige u *Danici ilirskoj* (VI, br. 31, Zagreb 1840, str. 123-124; br. 32, str. 127-128), u dva je nastavka objavljen kratki prozni Mandićev životopis s podacima o njegovu školovanju i službama te popisom najrazličitijih poslova koje je obavio u Đakovu i okolici ne bi li unaprijedio život tamošnjem stanovništvu. Tekst nije potpisan. U njemu se nalaze najvažniji datumi iz Mandićeve biografije; nepoznati je autor precizan u navođenju godina, pa i nekih imena, a zanimljivo je da spominje i činjenice koje najčešće ne nalazimo u takvoj vrsti napisa. Primjerice, da je Mandića – dok je već potkraj života boravio u Beču – zaboljelo uho, zbog čega se morao vratiti u Đakovo, potom da je obolio od upale pluća, da je 4. siječnja 1815. *pao u postelju* i nakon sedam dana umro, a da se to zbilo u četiri sata popodne. Sve te detalje naći ćemo i u Filipovićevu djelu. Dalo bi se dakle zaključiti da je izvor piscu proznoga teksta mogao biti *Život Antuna Mandića*. Ili je to, ili je tekst – oprezno nagađam – napisao sam Filipović (u to doba njemu je četrdeset osam godina), što bi mogao potkrijepiti završetak: »Istina, ljubav i zahvalnost napisa u ono doba redke ove; – i istina, ljubav i zahvalnost ponavlja ih sada potomstvu kao slabi spomenik vèrloga ovoga i rëdkog domorodca. – Blagoslovljena budi uspomena njegova!« (str. 128) Iz tih se rečenica dade razabrati da potpisnik aludira na to da je tekst nastao nakon Mandićeve smrti, dok su sjećanja bila još vrlo živa, dok su se pamtili i takvi detalji kao što je bolest biskupova uha, što opet znači da je riječ o nekome tko je dobro poznao Mandićev život.